

**TØI rapport
481/2000**

Dagliglivets landskapsopplevelser

Teorier, begreper og metoder

**Guro Berge
Aslak Fyhri
Jens Kr. Steen Jacobsen**

ISSN 0802-0175
ISBN 82-480-0154-7

Oslo, desember 2000

Tittel: Dagliglivets landskapsopplevelser

Forfatter(e): Guro Berge; Aslak Fyhri; Jens Kristian Steen Jacobsen

TØI rapport 481/2000
Oslo, 2000-12
53 sider
82-480-0154-7

ISSN 0808-1190

Finansieringskilde:

Norges forskningsråd; Statens vegvesen;
Vegdirektoratet; Buskerud og Oslo vegkontor;
Riksantikvaren

Prosjekt: 2594 Dagliglivets landskap

Prosjektleder: Guro Berge

Kvalitetsansvarlig: Marika Kolbenstvedt

Emneord:

Dagligliv; Kulturmiljø; Landskap; Sted; Tilknytning;
Opplevelse; Urbanisering; Kvalitativ metode;
Konstruktivism

Sammendrag:

Økt grad av urbanisering, økt transportforbruk og fortetting som planleggingstrategi er fenomener som gir behov for kunnskap om hvordan mennesker opplever sine daglige omgivelser. Det er særlig gjennom de daglige erfaringene av omgivelsene at mennesker får de fleste opplevelser av natur og kultur.

Rapporten beskriver et teoretisk fundament for studiet av dagliglivets landskaps-opplevelser i byer og tettsteder. Sentrale begreper for forståelse av menneskers opplevelser gjennomgås. Egnede metoder for å studere temaet er også beskrevet og vurdert.

Title: The Experience of Landscape in Everyday Life

Author(s): Guro Berge; Aslak Fyhri; Jens Kristian Steen Jacobsen

TØI report 481/2000
Oslo: 2000-12
53 pages
82-480-0154-7

ISSN 0808-1190

Financed by:

Research Council of Norway, Public Roads Administration,
Directorate for Cultural Heritage

Project: 2594 The Experience of Landscape in
Everyday Life

Project manager: Guro Berge

Quality manager: Marika Kolbenstvedt

Key words:

Daily Life; Cultural Environment; Landscape; Place;
Attachement; Experience; Urbanisation; Qualitative method;
Constructivism

Summary:

Increasing degrees of urbanization, increased transport and densification as a planning strategy are phenomena that leads to a demand for new knowledge on how people experience their everyday surroundings. It is through the daily experiences of their surroundings that people have most of their encounters with natural and cultural landscapes.

This report describes a pilot study in which a theoretical basis for the study of the everyday landscape in cities and urban areas is developed. Central concepts to the understanding of man environment interaction are explored, and appropriate methods for the study of the topic are described and evaluated.

Language of report: Norwegian

Rapporten kan bestilles fra:
Transportøkonomisk institutt, Biblioteket
Gaustadalleen 21, 0349 Oslo
Telefon 22 57 38 00 - www.toi.no

The report can be ordered from:
Institute of Transport Economics, The library
Gaustadalleen 21, NO 0349 Oslo, Norway
Telephone +47 22 57 38 00 - www.toi.no

Forord

Denne rapporten handler om folks hverdagsopplevelser av landskap i urbane omgivelser, og om de utfordringene som studiet av folks landskapsopplevelser møter. Rapporten er et forprosjekt som har hatt som målsetting å bidra til et teoretisk fundament for studier av dagliglivets landskapsopplevelser i byer og tettsteder og avklare hva som er egnede metoder for å studere dette temaet.

Rapporten er utarbeidet under Norges forskningsråds program «Landskap i endring», der hovedmålet er å «gi kunnskap som støtter utviklingen av en helhetlig og langsiktig forvaltning av kulturmiljø og naturressurser». Ifølge programteksten er det videre en viktig målsetting å «sikre et godt livsmiljø gjennom å bevare miljøkvaliteter som har opplevelsesmessig betydning og som bidrar til å styrke livskvalitet gjennom menneskets relasjoner til sine ytre omgivelser».

I tillegg til midler fra Norges forskningsråd, er prosjektet finansiert av Riksantikvaren og Statens vegvesen (Vegdirektoratet, Buskerud vegkontor og Oslo vegkontor).

Prosjektet har vært ledet av cand. sociol. Guro Berge. Medarbeidere i prosjektet har vært miljøpsykolog MSc Aslak Fyhri og kultursosiolog mag. art. Jens Kr. Steen Jacobsen. Nyttige kommentarer og bidrag er også blitt gitt av deltakerne i referansegruppen til forprosjektet. Referansegruppen har bestått av rådgiver Jan Solgård fra Riksantikvaren, landskapsarkitekt dr. ing. Ingerlise Amundsen fra Buskerud vegkontor og landskapsarkitekt Gyda Grendstad fra Vegdirektoratet.

Avdelingsleder Marika Kolbenstvedt og forskningsleder Ronny Klæboe har stått for kvalitetssikring og avdelingssekretær Jannicke Eble har utført tekstbehandling og tilrettelagt dokumentet for trykking. Forsidebildet er tatt av Jens Kr. Steen Jacobsen.

Oslo, desember 2000
Transportøkonomisk institutt

Knut Østmoe
instituttssjef

Marika Kolbenstvedt
avdelingsleder

The voyage of discovery is
not in seeking new landscapes
but in having new eyes.

Marcel Proust

Innhold

Sammendrag

Summary

1 Innledning	1
1.1 Innledning	1
1.2 Hovedmål og fokus	1
1.3 Forvaltningsmessige spørsmål	2
1.4 Ny kunnskap nødvendig	2
1.5 Tematisk bakgrunn	3
1.5.1 Fokus på landskapet – også i byene.....	3
1.5.2 Landskap i endring	4
1.5.3 Kvaliteter sees i sammenheng	4
1.6 Rapportens innhold	5
2 Dagliglivets landskaper	6
2.1 Innledning	6
2.2 Landskapsbegrepet.....	6
2.2.1 Ulike forståelser av landskap.....	6
2.2.2 Landskapsbegrepet i norsk forvaltning.....	8
2.3 Omgivelser – mening – opplevelsesrom.....	9
2.4 Oppsummering.....	10
3 Landskapsopplevelser	11
3.1 Innledning	11
3.2 Stedstilknytning og stedsfølelse	11
3.3 Landskapsopplevelse som støtte for velvære.....	12
3.4 Ulike kvaliteter	13
3.5 Mobilitet i hverdagen.....	14
3.6 Oppsummering.....	16

4 Vitenskapsteoretisk innfallsvinkel	18
4.1 Innledning	18
4.2 Forholdet mellom menneske og miljø som transaksjon	18
4.3 Virkeligheten som sosialt produkt	18
4.4 Hverdagsopplevelser og identitet	20
4.5 En inngang til forståelse av forskjeller mellom mennesker.....	23
4.6 Estetikk, preferanser og opplevelser i hverdagsrommet.....	24
4.7 Urbane billedannelser	26
4.8 Oppsummering.....	27
5 Metoder.....	28
5.1 Innledning	28
5.2 Metodevalg	28
5.3 Kvalitativ metode.....	29
5.4 Validitet og generalisering.....	29
5.5 Pilotstudie av hverdagens landskaper	30
5.6 Metodetriangulering.....	31
5.7 Kvalitative intervjuer	32
5.7.1 Spørsmål i intervjuguiden.....	32
5.7.2 Projektive teknikker.....	33
5.7.3 Utvalgsriterier	35
5.8 Fokusgrupper	35
5.8.1 Klargjøring av underliggende aspekter ved opplevelse.....	35
5.8.2 Deltaker eller tilskuer	36
5.8.3 Utvalgsriterier	36
5.9 Oppsummering.....	37
6 Avslutning.....	38
6.1 Rapportens hovedmål	38
6.2 Studieobjektet	38
6.3 Teoretisk ramme	39
6.4 Mulig metodisk innfallsvinkel.....	42
7 Litteratur	44

Sammendrag:

Dagliglivets landskapsopplevelser

Rapporten presenterer resultater fra et forprosjekt utført for forskningsprogrammet Landskap i endring under Norges forskningsråd. Prosjektets hovedmål har vært å utarbeide et teoretisk utgangspunkt for studier av dagliglivets landskapsopplevelser i byer og tettsteder og å avklare egnede metoder for å studere dette omfattende og komplekse temaet. Arbeidet baserer seg på en omfattende litteraturgjennomgang, både innen kulturgeografi, miljøpsykologi og sosiologi. Dette er likevel ikke noen uttømmende belysning av rapportens emner. Intensjonen her er å gi noen sentrale holdepunkter for videre studier på området.

Fokus på bylandskapet

I forskning om menneskers landskapsopplevelser og interaksjon mellom menneske og miljø har en i all hovedsak fokusert på naturlandskaper og på landskapenes betydning knyttet til ferie og fritid. Det vil stort sett si at man har vært opptatt av det som skjer utenfor hverdagen. Samtidig ser man at det er gjennom de daglige erfaringene av omgivelsene at mennesker får de fleste opplevelser av natur og kultur. I dag bor tre firedeler av befolkningen i Norge i byer og tettsteder. Det er i slike mer eller mindre bymessige sammenhenger, at folk reiser til og fra jobben, omgås venner og kjente – og opplever landskaper.

Dagliglivets landskapsopplevelser i byer og tettsteder er videre særlig interessante fordi det er her landskapene endres mest og raskest. For å begrense arealforbruk og transport i urbane områder legges det i dag ut fra hensynet til miljøet, vekt på fortetting som planleggingsstrategi. Sentrale planutfordringer er knyttet til spørsmål som:

- Hvilke nære bylandskapsområder og landskaps- og kulturmiljøkvaliteter må en ta vare på?
- Vil en ønsket utvikling mot tettere byer kunne gi ytterligere tap av viktige arenaer og lokale kulturverdier i byenes og tettstedenes natur- og kulturlandskaper?

Økende krav om utbygging av infrastruktur for samferdsel reiser også spørsmål relatert til endringer av landskaper, som:

- Hvilken betydning har ulike infrastrukturløsninger og utformingene av disse for befolkningens livskvalitet og opplevelser av natur- og kulturlandskapene?

Fokus på subjektiv opplevelse

Opplevelse av et landskap i de daglige omgivelsene kan studeres på flere måter: 1) *ekspertparadigmet*, hvor det er profesjonelle som vurderer landskapet; 2) *det psykofysiske paradigmet*, som fokuserer på sammenhenger mellom det eksterne (elementer i landskap) og det interne (reaksjoner hos mennesker); 3) *det kognitive paradigmet*, som søker etter meninger personer assosierer med landskap; 4) *erfaringssparadigmet*, hvor verdien av et landskap ligger i interaksjonen mellom menneskene og landskapet. Kunnskapsutfordringene framover ser særlig ut til å ligge i de to sistnevnte paradigmene.

Det er formulert en rekke politiske mål og krav til planlegging og det er utarbeidet mange veiledere knyttet til utformingen av de nære omgivelsene. Disse bygger på fagprofesjonenes kunnskaper og vurderinger av kvaliteter og problemer, og baseres bare i begrenset grad på kunnskaper om befolkningens egne opplevelser og preferanser.

Den foreliggende litteraturstudien viser at økt kunnskap om hvordan folk opplever sine daglige natur- og kulturlandskaper vil være av vesentlig betydning for forvaltning, vern og ivaretagelse av natur- og kulturmiljøverdier, samt for planlegging av fremtidens byer og bymessige omgivelser.

Landskap som et sosialt produkt

Innen faglitteraturen er det gjort flere forsøk på distinkte avklaringer av landskapsbegrepet. Språkhistorisk har «landskap» sin opprinnelse i bildekunsten, for å beskrive bilder hvor natur var et motiv i seg selv, ikke bare malt som bakgrunn. Å oppsøke det som ble oppfattet som interessante landskaper, ble i den tidlige landskapsorienterte turismen gjerne sammenliknet med det å se på malerier.

I norsk forvaltning har landskapsbegrepet blant annet vært brukt i tilknytning til konsekvensanalyser. *Landskapsbildet* som en konsekvens omfatter både natur- og kulturlandskapet og det bebygde tettstedslandskapet eller bybildet. Et viktig element i landskapsbildet er dermed *kulturmiljøet* som defineres som områder hvor kulturminner (spor etter menneskelig virksomhet i det fysiske miljøet) inngår som en del av en større helhet.

Å se på et stykke terreng som et stykke landskap vil si å betrakte et utsnitt av naturen som en selvstendig enhet med distinkte fysiske og kulturelle former. Et slikt perspektiv fanger imidlertid ikke samspillet mellom menneske og miljø.

Forholdet mellom menneske og omgivelser kan blant annet beskrives som en *transaksjon*. Ved å se på forholdet som en transaksjon ser man opplevelse som en kontinuerlig prosess, hvor mennesket stadig tilpasser seg til og modifierer sine omgivelser. Opplevelser av landskapet må derfor forstås i et mønster av sammenhenger mellom mennesker, steder og psykologiske prosesser.

Ut fra et slikt konstruktivistisk perspektiv er virkeligheten ikke noe som går forut for vår erkjennelse av den. Det er slik sett ikke noe som «ligger der ute» som en objektiv virkelighet. Virkeligheten er – ut fra en slik tankegang – et resultat av samspillet mellom menneskene og deres ytre verden. Folks viten om eller opplevelser av dagliglivets landskaper i byer og tettsteder er ikke et speil av dette landskapet, men et samspill mellom

egenskapene ved landskapene og de meningene man tillegger dem. I mange tilfeller er stedenes mening ikke egenskaper ved stedene, men noe som er konstruert av noen som ferdes der eller har interesse for de aktuelle stedene.

Samspillet kommer også til uttrykk som stedsfornemmelse eller *stedsfølelse*. Med dette indikerer man at forholdet til et sted er preget av følelser og meninger. Stedsfølelse utvikles gjennom individers erfaringer og daglige liv i samspill med de sosiale, kulturelle og økonomiske forholdene den enkelte lever under. Gjennom dette samspillet formes det bånd mellom sted og menneske. Disse båndene kan blant annet forstås som en del av folks *identitet*.

Stedsfølelse og identitet utgjør resultater av symbolsk samhandling hvor mennesker uavbrutt utveksler symboler i form av det de sier og gjør, gjennom de tingene de omgir seg med og dessuten gjennom de stedene der de ferdes. Studier av stedstilknypning og identitet viser på denne måten at både stedsfølelse og deler av et individs identitet kan sees på som sosiale konstruksjoner.

Begreper for å beskrive opplevelse – estetikk og preferanse

I møte mellom menneske og miljø skapes det noe som ofte benevnes som et interaksjonsprodukt. To begreper som brukes innen miljøpsykologien for å beskrive dette produktet er *estetikk* og *preferanse*.

Det estetiske sees på som en egenskap ved landskapet. Et mål på eller en operasjonalisering av denne estetikken betegnes som folks *preferanse* for et landskap, deres liker/like-følelser. Ser man på dette forholdet som en ligning eller en funksjon, hvor sluttproduktet er preferanse, blir det som går inn i ligningen alle de aspektene ved landskapet man mener påvirker folks opplevelse eller preferanse. Eksempler på slike aspekter er romlighet, beskyttelse, åpen-lukket, kompleksitet-enkelthet, spenning-trygghet, variasjon-ensartethet, ukjent-kjent og unik-alminnelig.

En slik «preferanse-tilnærming» til studiet av de daglige omgivelsene ser på forholdet mellom mennesket og omgivelsene som interaksjon snarere enn som transaksjon, og tar i liten grad hensyn til det dynamiske og foranderlige i folks omgang med det fysiske miljøet.

Et tilnærming som i større grad betoner transaksjonen mellom menneske og miljø er å karakterisere de ulike aspektene ved landskapet som elementer ved omgivelsenes *atmosfære*. Atmosfærebegrepet innebærer en økt fokusering på folks aktive og dialektiske fortolkning av de umiddelbare omgivelsene, i forhold til en mer tradisjonell tilnærming til fenomenet. Ved å beskrive atmosfære formidles stemningen som omgivelsenes enkeltdele setter oss i gjennom våre sanser. I den aktive fortolkningen av omgivelsene brukes «hele kroppen» og «alle sanser». Det er altså ikke bare det visuelle som er avgjørende i folks landskapsopplevelser, men også opplevelser av lukter lyder og andre inntrykk..

Fokus på personer og ikke på steder

Det meste av forskningen om folks opplevelser av deres omgivelser har vært stedstil-knyttet. Stedet og menneskene som bruker eller ferdes på dette *ene* stedet er ofte i fokus. I det moderne samfunnet har folk en rekke steder som de ferdes i og gjennom. For personer hvor daglig mobilitet og bevegelse er en typisk tilstand, kan det tenkes at de blir mindre preget av de helt lokale omgivelsene og opptrer som stedspolygame. Moderne menneskers liv i urbane og semiurbane områder er på denne måten heteroge-ne og oppsplittede og ikke organisert rundt *ett* identitetsskapende sentrum. Det medfø-rrer at studier av dagliglivets landskaper primært må ha personer og ikke steder som utgangspunkt.

Forskning knyttet til landskapsopplevelser har i stor grad søkt etter universelle kategori-er, ofte innen en vestlig eller nordatlantisk kontekst. Men det er også vist at mennesker med ulik bakgrunn og kultur opplever landskapene forskjellig.

Fordi forholdet mellom menneske og dets omgivelser sees på som en transaksjon tolkes omgivelsene ut fra den enkeltes referanseramme. Et menneskes opplevelse av et land-skap kan på denne måten være basert på både *kollektive* og *private* betydningsrefe-ranser. De kan være basert på meninger eller vurderinger som man i samfunnet generelt eller innen spesielle segmenter av befolkningen i hovedsak er enige om, eller de kan være ganske private – basert på den enkeltes helt personlige erfaringer eller livshistorie. En persons omgivelser eller steder som hun/han tillegger mening kan tilsvarende forstås enten som såkalte sosialt anerkjente steder eller som personlig erfarte steder.

Det kan altså være store forskjeller i meningsstrukturer og omgivelsenes mening mellom ulike personer og segmenter i samfunnet. Hva som regnes som attraktive landskapstyper og hvordan man skal organisere hverdagen for å nå disse stedene, kan karakteriseres som *script for hverdagen*, slike script kan være basert på både private og kollektive betydningsreferanser.

Landskap som opplevelsesrom en beveger seg gjennom

I vid forstand kan altså landskap forstås som den ytre fysiske rammen om vår eksistens og virksomhet, *omgivelser* som består av både natur- og kulturelementer. Dagliglivets landskaper er nært forbundet med folks daglige valg og handlinger. Det vil si at de er knyttet opp til steder som kontekst for handling, der man bor, arbeider gjør sine innkjøp og så videre.

Mobilitet er også et viktig element i menneskers hverdagsliv. Dagliglivets landskaper inkluderer altså både steder der folk oppholder seg i kortere eller lengre tid og de omgi-velsene som man beveger seg gjennom for å komme mellom steder. Bevegelse gjennom og opphold i de ulike delene av hverdagsrommet gir opplevelser av ulik art. Hvis omgi-velsene ikke gjør noe inntrykk, eller hvis man er likegyldig i forhold til dem, gir de ingen opplevelse. Dagliglivets landskaper må dermed forstås som de omgivelsene som folk selv definerer som meningsfylte (på godt og vondt) i hverdagen.

Landskapsopplevelsene må slik sett knyttes opp til folks valg og handlinger fordi det er disse som gir omgivelsene mening. Disse omgivelsene, som gir mening, kan karakteri-seres som *opplevelsesrom*.

Videre studier

Et viktig mål med videre studier av dagliglivets landskapsopplevelser i byer og tettsteder kan være å lokalisere ulike urbane og semiurbane opplevelsesrom og deretter å beskrive hva som kjennetegner disse, for å forstå og beskrive både bredden i folks oppfatninger og evalueringer av egne opplevelsesrom. Kravet til metode er da at den må kunne fange inn detaljer, kompleksitet og situasjonsbestemte betydninger i folks oppfattelse av deres daglige omgivelser. Uten å vite noe om omfanget og kompleksiteten i slike individuelle meninger synes det i første omgang mest hensiktsmessig å velge et *kvalitativt perspektiv*.

Den kvalitative metodens mål vil være å avdekke kvaliteter som fanger inn det sentrale av et fenomen, det vil si å etablere egnede begreper om eller klarere forståelser av fenomenet som skal studeres. En kvalitativ innfallsvinkel gjør bruk av en *begrepsmessig-induktiv modell* og forutsetter at det går an å bygge en allmenngyldig forståelse av et fenomen ved å studere et begrenset antall eksemplarer av fenomenet. Hvert tilfelle kan betraktes som et aspekt av helheten, fordi det er et konkret uttrykk for fenomenet som studeres. En persons definisjon av egne urbane og semiurbane opplevelsesrom er slik sett et konkret uttrykk for subjektive erfaringer og opplevelser av omgivelsene i byer og tettsteder som kan bidra til en praktisk rettet helhetsforståelse.

Forskningsdesign for videre studier

For å kunne studere dagliglivets landskapsopplevelser som skissert i denne rapporten, er det viktig å benytte seg av flere forskningsmetoder.

Landskapsopplevelser er relativt flyktige størrelser, det er ofte snakk om «små» hverdagshendelser som ikke nødvendigvis gir varige inntrykk. Folk har lett for å «glemme» viktige faktorer når de blir bedt om å forestille seg en situasjon, eller danne seg tydelige bilder av egne omgivelser. En utfordring blir derfor å gi folk muligheten til å huske detaljer og å utvide perspektivet til dem som blir intervjuet. Dette kan gjøres ved hjelp av såkalte projektive teknikker. Det foreslås her å supplere kvalitative intervjuer med fotografier som folk selv har tatt av sine daglige omgivelser. Fotografiene kan være et utgangspunkt for den som blir intervjuet, for å snakke om opplevelser av steder vedkommende selv har valgt ut. Bildene vil på denne måten fungere som en slags kladdebok eller huskelapp for omgivelser folk spesielt verdsetter eller misliker.

For å studere nærmere hvordan daglig transport fungerer som opplevelsesrom, og hvordan utforming og bruk av forskjellige ferdsmåter og måter å bevege seg på gjennom bylandskapet spiller inn på folks opplevelse av omgivelsene synes det tjenlig å bruke fokusgrupper. Deltakerne kan for eksempel grupperes etter transportmiddelbruk, slik at de som i hovedsak regnes som henholdsvis bilbrukere, kollektivtransportbrukere, gående og syklende, samles i hver sine grupper. Ved hjelp av fokusgrupper kan en blant annet få fram underliggende aspekter ved opplevelser av omgivelsene.

Et nyttig supplement til de to nevnte metodene er å be utvalgte personer om å skrive om personlige erfaringer og opplevelser av hverdagsomgivelsene. Slike anekdoter vil kunne

fungere som verbaliseringer av de funnene som kommer frem i de kvalitative intervjuene og i fokusgruppene.

Økt kunnskap om hvordan folk opplever sine daglige omgivelser vil kunne bidra til å belyse spørsmål om betydningen av ulike infrastrukturløsninger og om utformingen av disse har innflytelse på befolkningens livskvalitet og opplevelse av bylandskapet. Slik kunnskap vil være av vesentlig betydning for forvaltning og vern av natur- og kulturmiljøverdier og for planlegging av fremtidens byer og bymessige omgivelser.

Summary:

Experiences of Landscape in Everyday Life

Introduction

Urbanisation and counter measures

About 80 percent of the population of Norway now live in cities and villages compared to 50 percent only 50 years ago. This urbanisation of Norway together with ample space has resulted in an urban sprawl. From 1960 to 1990 the urbanised areas of Norwegian cities increased by 170 percent, while the population growth in these cities was 27 percent. The increasing use of private transport in order to travel within the cities has claimed 25 percent of the land area for automobiles and trucks. As a result the towns have been reconstructed to serve more as transport networks with the following aesthetics of bridges, motorways and ramp systems. At the same time many green areas have been lost.

The large impact of transport on the production of greenhouse gases and the need to economise with energy recourses has resulted in an increasing awareness that it is necessary to reduce the amount of travel in cities. One means of accomplishing this is to increase the population density by building new housing and commercial buildings in between the existing buildings and houses. New projects utilising space more efficiently replace older solutions.

The planning options are greatly reduced by this planning strategy. It becomes necessary to take into account a whole range of new restrictions and considerations. These considerations include questions about how to avoid the loss of important arenas for local cultural heritage, how to avoid solutions that have adverse effects on people's life quality and people's experience of nature and cultural landscape.

The challenges posed by a densification of the urban space are:

- Which parts of the local urban landscape should be protected?
- How is it possible to preserve valuable local arenas in the cities and in the urban natural and cultural landscape?

To address these challenges it is necessary to understand what constitutes the everyday experience of the urban landscape and to understand what people seek out and appreciate in their daily surroundings.

Everyday life takes place in cities and urban areas

Within research on landscape experience and man environment interaction, focus has mainly been on the natural landscape and on the importance of the landscape in a

holiday and leisure context. In other words, there has been a focus on life as it takes place outside of the everyday world (Zube *et al.* 1982a, Herzog 1992, Jacobsen and Grue 1997). It is however through the daily experiences of ones surroundings that people have most of their experiences of nature and culture.

In Norway, as much as 74 % of the population today live in cities or urban areas (Norway Statistics 1999). Many of these urban areas have the character of smaller urban structures such as villages or in densely populated areas. Still, most people carry out their daily lives in more or less urbanised surroundings, where they travel to and from work, spend time with friends – and experience landscapes.

The object of this paper

As a part of the Research Council of Norway's programme «Landscape in Change» (Landskap i endring), we initiated a project aimed at giving useful contributions to public planners and administration addressing some of their main challenges in designing future urban landscapes.

The main object of this project is thus to capture people's experience of the everyday landscape in urban or semi-urban areas. This task can conceptually be divided into two subtasks: First, to explore and identify the landscape and arenas that are seen as important and salient for people in their everyday environment. Secondly, to study the way in which people themselves divide their surroundings into different landscape experiences, as a function of time, space, speed (travel mode) and activities.

Within the context of this project the current paper functions as a proposal for an outline of a theoretical framework for the study of the everyday landscape. This might seem as an overly ambitious task. And, as we found in the course of reading through the literature, it is. A more modest, and maybe more honest, goal formulation, is that we want to explore some of the topics found in the literature concerning people's experience of their everyday landscape, to show how incredibly multi-faceted these experiences are.

Defining everyday landscape

Landscape

The word «landscape» has its origins in the arts, and was first used to describe the new style of painting which gained popularity in the end of the 18th century. This new school of painting introduced the use of nature as an object of art, rather than merely as a background for a portrait, and so on. According to Simmel (1957), who was concerned with the relationship between nature and culture, a landscape is neither nature nor a single entity within nature. To look at a certain terrain as a piece of landscape is to view a section of nature as a separate unit. Nature on the other hand is «the endless connection between all things» says Simmel (1957).

Another definition of landscape is «an area containing distinct physical and cultural forms» (Bourassa 1990). In this respect, the term landscape is also used to denote nature that is cultivated, refined or in other ways processed by man (Viken 1999).

In the scientific literature landscape and environment are some times used interchangeably. Meinig (1979) tries to define landscape as something that is more than *scenery* but less than *environment*. Although it might be difficult to grasp precisely what is meant by «more» and «less» in this context, the definition does make some sort of intuitive meaning. While “scenery” has connotations to a defined perspective, to a painting or a prospect, landscape alludes to something less focused and broader, and includes other experiences than the purely aesthetic. Compared to environment, on the other hand, “landscape” is less inclusive and more distanced.

By using the concept *Landscape* in this project we want to focus on the *physical spatial framework* of people’s experiences and activities when being outdoors. In the study of everyday landscape in urban areas this physical framework consists of parks, gardens, woods, buildings, streets, and so on, i.e., elements of both nature and culture.

Daily landscapes

People’s experiences of their daily landscapes, or the physical spatial framework for their daily life, is closely connected to their daily choices and activities. This means that the understanding of urban landscapes is associated with the environment as a context of action.

Everyday life is an ambiguous concept within social science (Hjorthol 1998a). Heller (1984), for instance, defines the spatial element of everyday life as activities in people’s local environment or their neighbourhood. However, most of people’s daily activities are related to both production and reproduction (Lefebvre 1971, Giddens 1979). Thus, these activities are also related to their workplace and arenas for other activities such as shopping and leisure activities. Data from the Norwegian time-use study show that even though the population spends 15 hours a day in their dwelling or in their immediate local environment, they spend an ever-increasing amount of their time outside of their local environment (Norway Statistics 1992).

Mobility is also an important aspect of modern everyday life. It contributes to both splitting up and connecting together people’s daily activities. Our own travel surveys (Stangeby *et al.* 1998) shows that the Norwegian population above 13 years of age travel on average 38 kilometres pr day, carry out three journeys and spend 1 hour pr day on travel.

This means that people’s daily landscapes includes both the physical setting where they stay for a shorter or a longer period of time, and the surroundings they pass through to get to these settings.

Place and meaning

Moving through, and being in, a physical setting creates experiences of various sorts. If the surroundings do not make any impressions, or if one is indifferent towards them, it is difficult to talk about any experience at all. In this case, we could say that these surroundings do not have any meaning, in the sense that they do not have any personal or cultural significance. The concept of *place* is often used related to locations that have personal or cultural significance. A landscape can consist of places, but a place can also consist of several landscapes.

The fundamental characteristic of place is that it is imbued with symbolic and cultural meaning (Meinig 1979). Meinig (1979) further divides between 1) publicly or common acknowledged or recognised places, and 2) private, personally experienced places. Places can thus exist on a number of levels, from your local playground to the national state. The small places can be experienced directly and immediately, whereas a place such as the national state are learned through indirect experiences and by the help of symbols and notions

Entrikin (1997) describes place through *functions*. A place can function as a context for action, a source for identity or a focus for environmental meaning.

According to Relph (1976), however, place meaning isn't derived from its locality, function or the people who inhabit it. The meaning of place is something deeper, which is associated with actional intention, something almost immeasurable. This meaning of place has also been described by the use of concepts such as *topophilia* (Tuan 1974b) and *genius loci* (Norberg-Schulz 1980).

Canter (1996) describes place as a *system of experiences*, which implies the cultural and personally significant aspects of spatially defined activities. This definition differs from Relph's (1976) by being more neutral and technical, and by not referring to the quality of the locality. This has been done, according to Canter, to establish a unit of study that captures the different processes which creates experiences of the socio-spatial environment.

The everyday landscape can thus consist of both publicly acknowledged places and personally experienced places. This definition extends beyond a mere physical delimitation of surroundings into squares, streets, gardens, parks, and son on, by also including an element of activity, experience, movement and time.

In other words, the everyday landscape is here understood as the parts of the everyday environment (arenas of activity in everyday life) that are seen as meaningful and can be characterised as arenas of experience.

Experience

It is important to bear in mind that the topic or focusing object in the search for the everyday landscape is not the landscape as such, i.e., its physical characteristics, the number of trees pr square meter, and son on, but peoples' experience of it. But, what

kind of experiences are we looking for? What can we expect to find? Zube (1982) calls what is created in the meeting between man and environment an *interactional product*. Within the literature this product has often been operationalized as *aesthetics* or *preference*.

The concept of aesthetics has its origins in man's apparently never-ending obsession with beauty, be it physical or otherwise. Although the ancient Greeks were concerned with explaining what is beautiful, the term «aesthetics» actually didn't occur until the 18th century. In environmental psychology interest has mainly been with what people appreciate as a beautiful landscape. The term thus relates to beauty, a beauty that is pure and devoid of other considerations.

In this line of reasoning aesthetics can be seen as one of the properties of a given landscape. A measure, or an operationalisation of this property can be described as people's preference for this landscape, or their like-dislike affection (Zajonc 1980).

So, if we have «model» where the output is preference, what is then the input? Well, to continue this mechanistic view of environmental experience, input are all those aspects of the environment, the landscape, that is thought to influence people's experience, their preference. Examples of such aspects are: spaciousness, prospect, refuge, familiarity, mystery, recognisable, and legibility. All of them thought to be universal qualities of a landscape.

There are several critiques to be made to this line of reasoning. First, experience is more than just preference for visual stimuli. Sources of experience may include both what you hear, smell, feel or sense in any other possible way.

Secondly, such a mechanistic model, where preference is elicited by e.g. a certain degree of mystery combined with a certain of sense of refuge and an optimal ratio of trees to water, just will not do. The model would not capture the richness and variation in people's thoughts and feelings when interacting with their surroundings, be they common or spectacular. A different approach is needed.

Landscape experience

Approach

To study landscape experience is not a simple task. Zube *et al.* (1982) distinguishes between with four different approaches: 1) *the expert paradigm*, where professionals evaluates the landscape; 2) *the psychophysical paradigm*, that focuses on the correlation/coherence between the elements in the landscape and people's evaluation and behaviour; 3) *the cognitive paradigm*, that involves a search for human meanings associated with the landscape; 4) *the experiential paradigm*, where the value of the landscape lies in the interaction between people and the landscape. Our approach can be said to operate within the framework of the last two paradigms.

Social construction of reality

Using Bourdieu (1984), Hubbard (1996) points out that whilst each individual potentially attributes a unique meaning to their physical environment, these meanings are generally constructed through codes which are socially transmitted and shared between individuals of similar social background. In this sense landscape evaluations are social representations which are a result of an individual, social and cultural process. The concept *sense of place* indicates that the relationship people have with a place includes emotions and meanings as a result of personal involvement through their everyday life within the given social, cultural and economical conditions in which they live. (Relph 1976; Rose 1995).

Hartig (1993a) describes the relationship between man and the environment as a *transaction*. This indicates that the relationship is an ongoing process where man, both as species, cultural and individual, is in a continuous process of adaptation to, and modification of the environment. Experience of nature may thus be put into a pattern of interrelations between people, places and psychological processes.

This approach may be compared with what in general social sciences is understood as constructivism or phenomenology, based on the sociological theory of social construction of reality introduced by Berger and Luckmann in the 1960s (Berger and Luckmann 1966). According to this theory members of a society constitute and reconstitute the world of every day life. Both individuals and society are mutually constructed, and cannot exist independently.

From a constructivistic point of view it is essential that reality is not something that exists in advance of our recognition/acknowledge of it. It is not something that «lies out there» as an objective reality. Reality is rather a result of the interplay between people and their environment (the external world). The knowledge and the experience that people have of their daily landscapes is in other words not a mirror of this landscape, but a result of the interaction between the characteristics of these landscapes and the meaning people ascribe to them. This experience is, as referred above, *an interactional product* (Zube 1982).

Landscape experience as consumption

The meaning people ascribe to their daily landscape may have many origins and forms. One approach that makes it possible to capture the multiplicity of meanings, is to look upon everyday landscape experiences as *consumption*. This approach is inspired by Uth's analytical framework, which she used in her study of modal choice as consumption. (Uth 2000).

Based on constructivistic theory of identity, newer consumption theory interprets consumption as a special form of symbolic interaction, where we constantly exchange symbols by what we say, what we do, the things we have, and also by our preferences for places and behaviour settings. Based on this theory Uth (2000) distinguishes between consumption as *experience* and consumption as *signal*. Further, she makes a distinction between the consumption's *private* and *common reference of meaning*.

Consumption as signal indicates that a person consider/judge/evaluates what the object of consumption (activity or article) symbolises, e.g. if it signifies something that the consumer may identify with or not. Consumption as experience implies that focus of the evaluation is on the *experience as such*, i.e., the feeling related to the consumption. One can for instance feel good, consider it practical, useful or neat, or one may be indifferent about it.

A common reference of meaning is an evaluation of the consumption that most people agree on. A private reference of meaning is more influenced by the person's individual history and experiences. This last distinction relates to Meinig's (1979), categorisation of places as 1) socially accepted and comprehended/understood places, and 2) personally experienced/private places.

Four denotations/connotations of consumption

By combining these two dimensions (figure 1) it is possible to differentiate between four separate denotations/connotations of consumption:

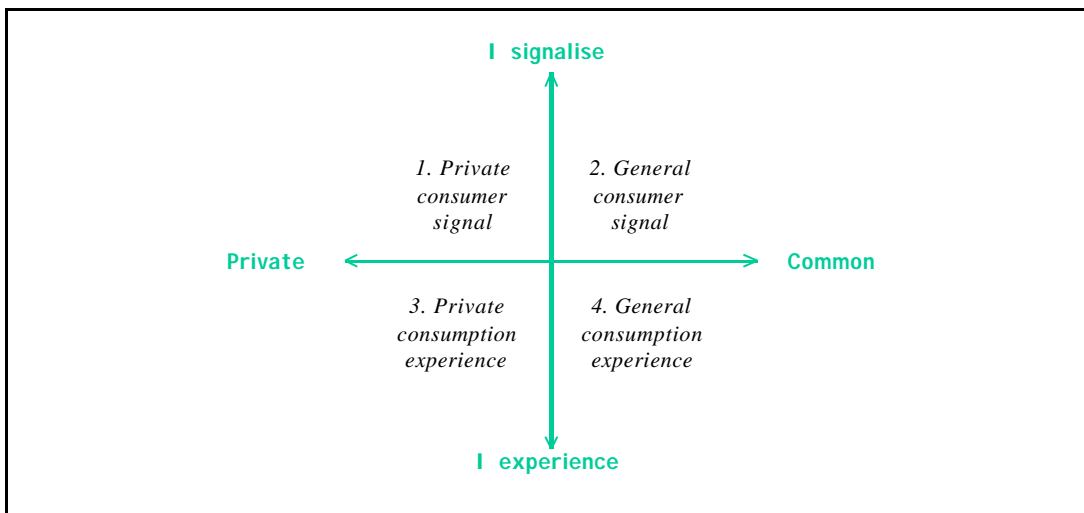

Figure 1: Analytical framework of connotations of consumption

1. Consumption as *private consumer signal* implies that the consumption has a symbolic meaning mainly for the consumer herself/himself. One example in relation to landscape experiences is if sitting on a bench in the park for one individual symbolises boredom and old fashion, because he or she spent a lot of time in parks in their childhood with their grandmother waiting for their parents. Other people might not agree with this interpretation, they are likely to have a completely different history of park bench sitting (maybe the sweet memory of a first romantic encounter a beautiful day in springtime).
2. *General consumer signals* symbolise more or less the same to all consumers. The consumer believes that her or his evaluation or interpretation of the consumption is in accordance with the common reference of meaning. Consequently, the consumption has a stereotypical symbolic value for the consumer, and may be a contributing factor for the communication of a persons lifestyle or identity to others (Holt 1997;

McCracken 1986). A person would signalise an interest in conservation of old cultural environment if she or he shows a special preference for ancient Roman architecture. Or, if the person indicates adoration for the Guggenheim museum in Bilbao and modernistic architecture, he or she would believe to signalise a modern urban identity.

3. A person would have a *private consumption experience* if the value of the experience relates to the consumer's own framework of values, views and patterns of meaning. For some people the enjoyment of driving a car as fast as possible on a motorway is such a private consumption experience. The pleasure of solitude in the woods and the gratification of the sense of community in the neighbourhood, might be other examples of positive private consumption experiences.
4. A *general consumption experience* is based on the consumer's evaluations of experiences with reference to common norms and values, history and convention. In this way, consumption results in an experience that is of a general valid character. A generalised, or common, landscape experience might be to enjoy being on the beach in the summer, travelling along roads with few cars, looking at a waterfall – and believing that most people would share your view on this.

Individual differences

Using the distinctions above as an analytical framework for studying landscape experience, shows that landscapes and landscape experience may have many meanings or connotations and that a person's meaning structure regarding landscapes has many different sources. However, neither people's understandings of reality or their preference structures are one-dimensional. The individual may choose what parts of everyday life he or she ascribes meaning to and who they consider to be the relevant community for the exchange of these meanings. The origins of a person's meaning structure is multi-levelled, as a function of what social level the transaction between man and society takes place on.

Several studies have shown that there are differences between different groups in experience of the landscape. Lifestyle, previous experiences, membership in organisations, age, sex, cultural background, and profession have all been shown to influence preference. (Dearden 1984; Fyhri 1994; Strumse 1996; Wilson 1996). Different life styles lead to different patterns of activity, which again will lead to exposure to different types of surroundings, which again will represent different landscape experiences and preferences (Hjorthol 1998).

A useful method for analysing, or clarifying, these different meaning structures are by dividing them by level of origin. It is possible to distinguish at least three different levels (Miegel 1990):

1. *The structural level*; indicating a general *way of life*, for instance «Modernity» or national characteristics.
2. *The positional level*; indicating different *life forms* depending on what position one has within society. For instance class, gender, age, ethnic background or religion.

3. *The personal level*; indicating different *lifestyles* based on personal choices and preferences the person has within his or her structural and positional framework, with reference to his or hers personal history.

It is important to bear in mind that the division between these three concepts is not always clear cut. As an example, Bourdieu's (1984) concept of *habitus*, which is central to the understanding of aesthetic preference, can be placed on the borderline between life form and lifestyle. It is assumed that a person's *habitus* has its roots in his or her class background (i.e., life form), but it is also closely associated with the person's personal history (i.e., lifestyle).

Sometimes there may be a discrepancy between the ideal and the actual when it comes to the preference people have and the choices they make. Someone may have strong preferences for lying on a beach or wandering in a park, but may not have the time or money to do so.

By distinguishing between way of life, life form and lifestyle we emphasise that the transaction between individual and society can take place at different levels and that people's reference structures for the experience of the landscape can have various sources.

What exactly that is considered attractive, and how to organise everyday life to reach such attractive places may be characterised as *scripts for everyday life*. Such a script describes all the things you have to do, or ought to do. How and where people travel in their everyday life is mostly dependent on material considerations such as where you live and work, available travel resources, time budget and so on. However, a script for everyday life may influence the way things are organised and the way these activities are evaluated.

Summary and conclusion

The *meaning* and the *significance* of spatial elements in people's physical surroundings are the focus in the study of everyday landscape experience. The meaning and significance is the result of an interplay or *transaction* between people and their environment. In other words, people's landscape experiences can be called *social constructions*. Individual landscape experiences and evaluations, viewed as consumption, are part of a special symbolic interaction and related to the person's identity. The transaction between individual and environment can take place at different levels and people's reference structures for the experience of the environment can have various sources. Consequently, there may be great differences between individuals and between segments of the population about landscape experience and evaluations of their behaviour settings. This is not a surprise.

In our view, the contribution of this paper has been to conceptualise differences in the experience of landscapes and to develop an analytical framework as a basis for the further exploration of the experience of the everyday landscape in urban and semiurban areas.

This analytical framework indicates that:

- ▶ Viewing landscape experience as consumption provides a conceptual framework that gives us the opportunity to determine whether a person's evaluation of elements in their everyday landscape is based on experience of the landscape as such, or if the symbolic value is most important. If it is the symbolic value that is most significant, there is reason to believe that landscape evaluations is an area of influence and easier to change, than if the experience itself is most important.
- ▶ Experiences and evaluations of landscapes may be based either on a common or on a private reference of meaning. Consequently, they are either socially accepted and comprehended by other segments of the society, or only personally experienced.
- ▶ A qualitative approach is most applicable to the study of the experience of everyday landscape

The sample must be based on a hypothesis about differences in landscape experiences (i.e., life forms and lifestyles).

A previous version of this summary was presented as a paper at the workshop on 'Environmental Discourses, Policies and Perceptions in Northern and Southern Europe', Istanbul, 20–24 September 2000. The paper was titled «In search of the everyday landscape», and covered most of the topics presented in this report, except chapter 5 on methods.

1 Innledning

1.1 Innledning

I dagens samfunn er det en viktig forskningsmessig oppgave å frembringe nye kunnskaper om bylandskaper og kulturmiljøer, og studere menneskers verdsetting, opplevelser og forståelse av lokaliteter i og rundt byene og tettstedene, der de fleste mennesker bor og lever mesteparten av sine liv. Dagliglivets landskapsopplevelser i byer og tettsteder er også et interessant tema fordi det stort sett er her landskapene endres mest og raskest. Ved årtusenskiftet er det knyttet sentrale kunnskapsmessige utfordringer til spørsmål om eventuelle tap av viktige arenaer og lokale kulturverdier i urbane og semiurbane områder. Trolig har nedbygging av tidligere ubebygde arealer og fortetting essensiell betydning for folks livskvalitet og deres opplevelser av natur- og kulturlandskapene. Spor etter menneskelig aktivitet i hverdagens kulturlandskaper er dessuten et viktig element i en generell, folkelig opptatthet av fortiden. Landskapspreferanser i en urban kontekst er ikke uforanderlige, men noe som varierer både med livssituasjon og skiftende oppmerksomhet i et samfunn. Videre kan ulike personer med forskjellig bakgrunn ha forskjellig forhold til det samme landskapet. Det forefinnes dermed ikke bare én oppfatning av et landskap.

1.2 Hovedmål og fokus

Hensikten med denne rapporten er primært å komme frem til en *forståelsesramme* og foreslå *metoder* som kan klargjøre hvilke kvaliteter i dagliglivets landskaper folk setter pris på og hvilke landskaps erfaringer folk i Norge har og søker innen hverdagens rammer. Aspektene som søkes belyst er knyttet til:

- dagliglivet, fordi det er her hovedtyngden av folks landskapsopplevelser foregår
- de nære omgivelser i byer og i tettstedsområder, fordi det er her hovedtyngden av befolkningen har sine daglige landskapsopplevelser
- landskapsopplevelsen nært knyttet opp til folks valg og handlinger, fordi det daglige landskapet i liten grad oppleves som scener man passivt betrakter, men mer som arenaer der dagliglivet utspiller seg

Bakgrunnen for denne fokuseringen på dagliglivets landskaper er at folks opplevelser av deres hverdagsomgivelser kan ha velferdsmessig betydning og dermed også en forvaltningsmessig interesse.

1.3 Forvaltningsmessige spørsmål

Mellom 1960 og 1990 vokste tettstedsarealene i 13 norske byer med 170 prosent, mens befolkningsveksten i gjennomsnitt var 27 prosent (Larsen og Saglie 1995). Denne ekspansjonen har blant annet endret grøntstrukturen og bylandskapetets øvrige uttrykk med hensyn til type bygnings- og anleggsstrukturer. Store sammenhengende naturarealer er redusert, mens naturarealer på under 10 dekar har økt fra cirka 65 prosent av totalantallet i 1950-årene til rundt 85 prosent i 1990-årene (Thorén 1998). Økende avstander mellom byens funksjoner har også økt transportforbruket og dermed arealforbruket til transport. Veier og annen infrastruktur for samferdsel er blitt en stadig større del av det moderne kulturlandskapet. I de største norske tettstedene anslås det at biltrafikken legger beslag på rundt en firedel av arealet (Samferdselsdepartementet 1998). I et forsøk på å begrense arealforbruk og transport har det, ut fra hensyn til miljøet, vært lagt vekt på fortetting som planleggingsstrategi (Guttu og Thorén 1996; de Vibe 1997; Miljøverndepartementet 1997b; Miljøverndepartementet 1997a; Skjeggedal 1993). Sentrale planfordringer er knyttet til spørsmål som:

- Hvilke nære bylandskapsområder og landskaps- og kulturmiljøkvaliteter må en ta vare på?
- Vil en utvikling mot tettere byer kunne gi ytterligere tap av viktige arenaer og lokale kulturverdier i byenes og tettstedenes natur- og kulturlandskaper?

Økende krav om utbygging av infrastruktur for samferdsel reiser også spørsmål om:

- Hvilken betydning har ulike infrastrukturløsninger og utformingen av disse for befolkningens livskvalitet og opplevelse av natur- og kulturlandskapene?

Kunnskap om hvordan folk opplever sine daglige natur- og kulturlandskaper vil bidra til å belyse slike essensielle spørsmål.

1.4 Ny kunnskap nødvendig

Det er formulert en rekke politiske mål og krav til planlegging og utarbeidet mange veiledere knyttet til utforming av de nære omgivelser, spesielt grøntstrukturen (se f. eks. Skjeggedal 1993; Thorén og Nyhuus 1994; Direktoratet for naturforvaltning 1997; Guttu og Thorén 1996; de Vibe 1997; Miljøverndepartementet 1997b; Miljøverndepartementet 1997a). Disse bygger på fagprofesjonenes kunnskap og vurderinger av kvaliteter og problemer, for eksempel basert på kartlegging av landskapstilstand og studier av landskapshåndtering i planleggingen (se f. eks. Bråtå og Røe 1994; Langmyhr 1991; Thorén 1997; Thorén 1998).

Forvaltningens planer og forslag til tiltak er i liten grad basert på kunnskap om den voksne befolkningens opplevelser og preferanser. Når det gjelder barn, fins det en rekke studier av aktivitetsmønster og hva ulike elementer i bylandskapet betyr for lek, utfoldelse og utvikling. Likevel mangler en helhetlig forståelse av kvaliteter og mangler knyttet til oppvekst i urbane områder. Forskningen på feltet har ellers vært særlig opptatt av de større naturområdene utenfor byene. Det fins imidlertid enkelte studier som viser at grøntområder nær boligen og historiske elementer i landskapet har betydning for helse og daglig velvære (f. eks. Grahn 1991, og oversikter i Grahn 1992 og Thorén 1997).

Studier der den voksne befolkningens opplevelse og aktiviteter i bylandskapet er tatt opp, kan grupperes i fire hovedtyper:

1. Medvirkningsstudier, særlig knyttet til grøntanlegg, der en søkte å få frem de berørtes synspunkter og ønsker. Slike studier ble gjort på 1970-tallet og ble fulgt opp med veiledere (Ringard 1991).
2. Generelle landskapsvurderinger, der folk ved hjelp av fotos/tegninger er blitt bedt om å kommentere ulike landskap, bygninger, kultur- eller bymiljøer, dog sjelden sitt eget daglige landskap. Hensikten har vært å finne frem til generelle dimensjoner for landskapsvurderinger (f. eks. Grahn 1992; Herzog 1992; Orhaug 1979; Peron m. fl. 1998; Sorte 1984; Wilson 1996).
3. Generelle bomiljøundersøkelser, der kvaliteter/problemer i bomiljøet trekkes frem og rangeres. Her fins en rekke studier fra Dolven (1974) og frem til slutten av 1990-tallet (Christophersen 1994; Hjorthol 1998; Kolbenstvedt 1998a). Disse fanger ikke andre arenaer enn de helt nære omgivelser.
4. Opplevelse av gaterom, der veisektoren de seinere år har initiert flere studier (Bettum og Lillebye 1998; Fyhri 1998a; Olsson og Wallin 1989). Her følges tradisjonen fra Gehl (1971) opp og det legges ikke bare vekt på det fysiske, men også folks sosiale handlingsrom og aktiviteter. Gaterommet blir imidlertid ikke sett i forhold til andre arenaer i bylandskapet.

For å få en helhetlig forståelse av hvilke kvaliteter folk setter pris på ved sine omgivelser og hvilke landskapsopplevelser folk har og søker i hverdagen, er det nødvendig å supplere disse hovedretningene ved å undersøke folks egne opplevelser av hverdagens bylandskap og de ulike arenaer det omfatter. I denne rapporten redegjøres det for flere aspekter ved slike undersøkelser.

1.5 Tematisk bakgrunn

1.5.1 Fokus på landskapet – også i byene

Det ser ut til å være en tiltakende interesse for å gjøre omgivelsene mer estetiske og særlig betone det visuelt vakre. Denne tendensen betegnes blant annet som en forskjøvning av hverdagen (Featherstone 1991 og Jacobsen 1997a). Den sterkere betoningen av estetikk der man ferdes til daglig synes blant annet å ha tilknytning til økende perfeksjon og variasjon i vareverdenen. Forskning viser også at mennesker bevisst eller ubevisst påvirkes av det de ser rundt seg og av estetiske forhold. Omgivelsene påvirker både den individuelle og kollektive selvoppfatning, og er med på å skape følelser som identitet, tilhørighet eller fremmedgjøring (Selberg 2000). Når det gjelder identitet og omgivelser skriver Relph at «Å være et menneske er å leve i en verden fylt av betydningsfulle steder, å være menneske er å kjenne *sitt* sted» (Relph 1976:1). Mange mennesker har imidlertid tilhørighet til flere steder, både innenfor hverdagens handlingsrom og i andre sammenhenger, for eksempel gjennom livsløpets ulike faser.

I forskning om menneskers landskapsopplevelser og interaksjon mellom menneske og miljø har en i hovedsak fokusert på naturlandskapet og på landskapets betydning knyttet til ferie og fritid. Det vil stort sett si at man har vært opptatt av det

som skjer utenfor hverdagen (Herzog 1992; Zube m. fl. 1982). Det er imidlertid gjennom de daglige erfaringene av omgivelsene at mennesker får de fleste opplevelser av natur og kultur. I dagens Norge bor folk flest (cirka 74 prosent av befolkningen) i byer eller tettbygde omgivelser (Statistisk sentralbyrå 1999). Selv om en del av disse tettstedene er relativt små, så lever likevel mesteparten av det norske folk sine liv i mer eller mindre urbane eller halvveis bymessige sammenhenger, der de blant annet reiser på jobben, omgås venner og kjente – og opplever landskaper.

1.5.2 Landskap i endring

Dagliglivets landskapsopplevelser i byer og tettsteder er et sentralt tema blant annet fordi det er her landskapene endres mest og raskest. Befolkningen i norske byer vil i de nærmeste årene komme til å oppleve til dels store endringer av landskapene i deres nære omgivelser. Endringene i byutviklings- og næringsstruktur, og nye krav til standard, vil medføre økt takt på nedrivning, nybygging og bruksendring. Videre bygges det stadig nye veier, og en del eldre veier utvides eller endres. For en del mennesker vil dette trolig føre til opplevelser av stedstap (jf. Relph 1976), ved at tidligere holdepunkter blir borte. Dagens fokus på endring og utvikling er også knyttet til rasing av ekstraordinære urbane landskaper og lokaliteter som representerer unike opplevelser. Videre kan dette tenkes å forsterke interessen for naturlige landskaper som relativt stabile tilfluktssteder (Tonboe 1993). En del mennesker synes også å bli stedspolygame (Beck 1998), både fordi de ønsker seg faste holdepunkter i forhold til egen identitet, og fordi en del vektlegger identitet som noe som ikke bør være for fastlagt (jf. Bauman 1997).

Lowenthal (1996) hevder at dagens mennesker har ønsket om å søke tilbake til representasjoner av fortiden – i samfunn i forandring. Det er rimelig å tro at slik fortidslengsel også vil kunne prege folks søking etter landskapsopplevelser i en urban hverdag. Interessen for mer eller mindre intakte landskaper synes også å forsterkes av generelle modernitetsprosesser, som tendensielt endrer forståelsen av natur – fra å være noe man er underlagt til noe man dyrker. Arven fra den romantiske bevegelsen har hatt stor betydning for samtidens naturdyrkelse, og natur- og landskapsinteresse er blitt et sentral kulturaspekt for store deler av befolkningen i moderne bysamfunn. Den romantiske bevegelsen fikk sitt gjennombrudd nettopp da industrialiseringen for alvor vant terreng, og byene vokste seg store. Romantikken gir seg fortsatt uttrykk i dagens norske samfunn (jf. Guneriussen 1999), og den er blant annet kjennetegnet av generell naturdyrkelse og søking etter det nostalgiske i kulturlandskapene (jf. Mumford 1934), begge deler av betydning for folks opplevelser og vurderinger av hverdagens urbane og semiurbane omgivelser. Man står altså overfor flere samtidige tendenser, både en dyrkelse av fortiden og en forherligelse av dynamikk, endring og bevegelse.

1.5.3 Kvaliteter sees i sammenheng

Folks opplevelser av landskap dreier seg ikke bare om en søken etter kvaliteter, men også om opplevelse av problemer og trusler. Det har ofte vært en visuell dominans i studier av bylandskap, men folk opplever slike lokaliteter med flere sanser. I norske byer og tettsteder er det i dag trafikken og trafikksystemene som ut-

gjør den største miljøtrusselen og som skaper flest konflikter med folks ønsker om daglige landskapsopplevelser (Kolbenstvedt m. fl. 1996; Kolbenstvedt m. fl. 2000). Utbygging av transportnettet har over tid forringet kvaliteter i natur- og kulturlandskapene i betydelig grad (Amundsen 1995; Statens vegvesen og Riksantikvaren 1997). I tillegg kommer problemer med barrierer, støy og luftforurensninger. Sett under ett er cirka 650.000 mennesker i Norge plaget av veitrafikkrelaterte miljøproblemer. Mens for eksempel 15 prosent av befolkningen som helhet er plaget av støy ute, gjelder dette 40 prosent av dem som er bosatt i sentrale byområder (Kolbenstvedt 1998b). Støy, luftforurensning og utrygghet medfører at folk bruker de nære uteområdene mindre enn de ønsker (Fyhri 1998b; Hjorthol m. fl. 1990; Kolbenstvedt 1998a).

Forekomsten av miljøbelastninger vil derfor være en viktig dimensjon i den daglige landskapsopplevelsen. Tidligere studier har klart vist at folks opplevelser av ulike miljøforhold spiller sammen (Klæboe 1998; Kolbenstvedt 1998a). Dette betyr at plager av ett problem kan forsterke andre problemer og at forekomster av miljøkvaliteter kan gjøre andre problemer mindre følsomme.

1.6 Rapportens innhold

Denne rapportens utgangspunkt er at økt kunnskap om hvordan folk opplever sine daglige natur- og kulturlandskaper er av generell interesse. Videre har slike kunnskaper vesentlig betydning for forvaltning og vern av verdifulle natur- og kulturmiljøer og planlegging av fremtidens byer og bymessige omgivelser. Rapporten belyser en rekke teoretiske og begrepsmessige aspekter ved folks daglige landskapsopplevelser, og tar dessuten opp en del metodiske forhold rundt slike studier.

Rapporten er delt i fem kapitler. Først denne innledningen som beskriver bakgrunnen for hvorfor studiet av dagliglivets landskaper i byer og tettsteder vil kunne ha interesse for forvaltningen og for å kunne forstå ulike omgivelser betydning i folks hverdag. Andre kapittel problematiserer og klargjør hva vi legger i begrepet *dagliglivets landskap*. Kapittel tre beskriver studier av folks landskapsopplevelser, og presenterer teorier og begreper knyttet til slike opplevelser. Fjerde kapittel redegjør for en mulig vitenskapsteoretisk innfallsvinkel til studiet av dagliglivets landskaper. Kapittel fem beskriver egnede forskningsmetoder for å studere rapportens temaer. I siste kapittel trekkes trådene sammen i en avslutning.

2 Dagliglivets landskaper

2.1 Innledning

Analyser av hvilke kvaliteter i dagliglivets landskaper folk setter pris på og hvilke landskapsopplevelser folk har og søker innen hverdagens rammer krever en klargjøring av hva som menes med uttrykket landskap. I dagligtalen er det mange ord som brukes synonymt med landskap, som for eksempel område, areal, distrikt, region, sted og terreng. En ordbok beskriver landskap som en: «naturlig avgrenset landstrekning; egn slik den viser seg for øyet [...]» (Guttu 1998). Ved hjelp av en slik definisjon får man en viss forståelse av hva som menes med landskap; det er noe som kan avgrenses geografisk og det kan oppleves. Likevel, når begrepet skal være gjenstand for vitenskapelige studier, må det defineres nærmere. Innen faglitteraturen er det gjort flere forsøk på distinkte avklaringer av landskapsbegreper. Definisjonene er imidlertid noe ulike – avhengig av hvilke sammenhenger de brukes innenfor.

Hva som menes med dagliglivets landskaper er heller ikke intuitivt klart. Hverdagsliv og dagligliv er for eksempel begreper som brukes i samfunnsforskningen uten at de alltid har klare eller entydige definisjoner (se Hjorthol 1998). Dette kapitlet inneholder derfor en gjennomgang av landskapsbegrepet og en avklaring av hvordan begrepet dagliglivets landskaper er tenkt brukt i studiet av dagliglivets landskaper i norske byer og tettsteder.

2.2 Landskapsbegrepet

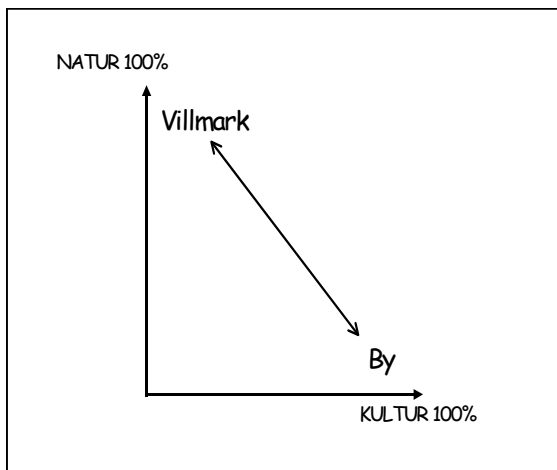
2.2.1 Ulike forståelser av landskap

Begrepet «landskap» ble først brukt innen bildekunst, for å beskrive en ny genre som vokste frem – bilder hvor natur var et motiv i seg selv, ikke bare malt som bakgrunn. I denne sammenhengen var landskap noe visuelt – som ble opplevd med øynene. Å oppsøke det som ble oppfattet som interessante landskaper, ble i den tidlige landskapsorienterte turismen gjerne sammenliknet med det å se på malerier. Ifølge Simmel (1957), som var opptatt av forskjellen mellom natur og landskap, er et landskap verken natur eller enkeltstående ting i naturen. Å se på et stykke terreng som et stykke landskap vil si å betrakte et utsnitt av naturen som en selvstendig enhet. Naturen derimot, er «tingenes endeløse sammenheng», hevder Simmel (1957). Albertsen (1998) påpeker i sin tolkning av Simmels landskapsbegrep, at når man ser på et landskap, gjør man som kunstneren, som tar et utsnitt av verdens kaotiske strøm og former det til en enhet som finner sin mening i seg selv.

Landskaper blir av andre definert som områder bestående av distinkte fysiske og kulturelle former (Bourassa 1990). Landskap som begrep benyttes i så måte også

om natur som er bearbeidet, foredlet eller kultivert av mennesker (Viken 1999). Selv om landskapsbegrepet har en klar anknytning til natur, benyttes det vanligvis ikke om helt uberørt natur, altså villmark.

Byen utgjør gjerne et ytterpunkt i definisjonen av hva et landskap er, og vil av enkelte ikke oppleves som landskap i streng forstand. Dette skyldes det manglende innslaget av rene naturelementer. Derfor tales det ofte om «bylandskap» eller «urbane landskap», som består av både bygninger, parker, veier, gater og så videre (Tuan 1974). Figur 1.1. illustrerer hvordan by og villmark kan forstås som to ytterpunkter på en skala av natur og kulturelementer i landskapet.

Figur 1.1: Byen og villmark plassert i forhold til grad av natur og kulturelementer.

I litteraturen om folks opplevelser av sine omgivelser brukes ofte begrepene landskap og omgivelser om hverandre. Meinig (1979) forsøker å definere landskap som noe som er mer enn bare landskapskulisser eller landskapsscener (*scenery*), men mindre enn omgivelser (*environment*). Mens landskapsscener har konnotasjoner til et definert perspektiv, til et maleri eller prospektkort, noe vakkert, henfaller landskap på noe som er mindre fokusert og som innebærer andre opplevelser enn den rent estetiske. Sett i forhold til omgivelsene, er landskapet derimot noe som er mindre inkluderende og mer distansert. Ifølge Tuan (1974a) er imidlertid landskap og landskapsscener tilnærmet synonyme begreper, selv om landskap kanskje hentyder noe mer «ekte» enn landskapsscener.

Et viktig begrep knyttet til forståelse av landskap er sted. Et landskap kan bestå av steder, men et sted kan også bestå av flere landskaper. Det skilles gjerne mellom 1) de sosialt anerkjente og forståtte stedene og 2) de personlige erfarte stedene (Meinig 1979). Man kan med andre ord tale om steder på en rekke ulike nivåer, fra lekeplassen til nasjonalstaten. Man kan erfare de små stedene direkte og umiddelbart, mens de store stedene gjerne blir kjent som resultat av indirekte erfaringer gjennom begreper og symboler. Forholdet mellom landskap og sted kan i noen sammenhenger forstås hierarkisk, der landskapet blir «det overordnede nivået i en analyse av stedets fysiske form» (Skjeggedal 1993:12). Landskapet kan dermed lett forstås som noe mer eksternt og mindre individuelt enn stedet.

Entrikin (1997) beskriver stedet gjennom dets *funksjoner*, som kan være kontekst for handling, kilde til identitet og fokus for omgivelsenes mening. Ifølge Relph (1976) kommer imidlertid et steds mening ikke fra lokalisering, funksjon eller de menneskene som befolker det. Stedsmeninger er noe dypere, noe som henger sammen med handlingenes intensjoner, noe som nesten ikke kan måles. Begreper som *topophilia* (Tuan 1974b) og *genius loci* (Norberg-Schulz 1980) er blitt brukt til å beskrive denne stedsmeningen eller stedsopplevelsen (jf. Viken og Jacobsen 1999).

Canter (1986) beskriver stedet som et *system av erfaringer* som innebærer personlige og kulturelt signifikante aspekter ved romlig definerte aktiviteter. Denne definisjonen skiller seg fra Relph (1976) ved at den er nøytral og teknisk og ikke refererer til kvaliteten ved lokaliteten. Dette er gjort, ifølge Canter, for å etablere en studie-enhet som fanger opp de forskjellige prosessene som skaper erfaringene av de sosio-fysiske omgivelsene.

2.2.2 Landskapsbegrepet i norsk forvaltning

Teoretiske og akademiske forståelser av landskaper og steder er ofte for lite presise for praktisk bruk. Når fagkunnskapen skal anvendes innen forvaltningen, og teorier og begreper skal fungere, for eksempel i forbindelse med konsekvensutredninger, trengs det mer pragmatiske avgrensninger.

I norsk forvaltning har landskapsbegrepet vært definert som «våre visuelt fattbare omgivelser som rommer både naturmiljø og kulturmiljø» (Miljøverndepartementet 1994: 78). Landskapsbegrepet i norsk forvaltning innebærer altså en integrasjon av natur og kultur. Kulturmiljø defineres som områder hvor kulturminner (det vil si spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø) inngår som en del av en større helhet. Kulturlandskapsbegrepet kan brukes nesten synonymt med begrepet kulturmiljø, og er et uttrykk for landskapets historiske og biologiske innhold (Statens vegvesen 1995: 75). I diskusjonen av landskaper er det imidlertid ikke alltid klart hva som er natur og kultur, og det finnes altså landskapstyper som kan være vanskelige å klassifisere i forhold til folks oppfatninger av dem. Videre finnes det områder som representerer overgangslandskaper, ofte i randsonene rundt byer og tettsteder.

I en studie av veiutforming og landskapstilpassing gjennomgår Amundsen bruken av landskapsbegrepet (Amundsen 1995). Hun deler de ulike definisjonene av begrepet opp i to hovedtyper; avhengig av hvorvidt de 1) tar utgangspunkt i de faktiske elementene i landskapet eller 2) hvor verdien, som regel opplevelsesverdien, ligger til grunn. Begrepet *landskapsbilde* er relatert til opplevelsen av landskapet. Landskapsbilde brukes som en betegnelse på «visuelle og estetiske opplevelsesverdier i landskapet» (Statens vegvesen 1995: 75). Begrepet er ment å omfatte mer enn bare det bildemessige; også andre sanseinntrykk kan være deler av landskapsbildet (jf. Jacobsen 1997b). Begrepet omfatter både det åpne natur- og kulturlandskapet og det bebygde tettstedslandskapet eller bybildet. Utformingen av gater og veier er for eksempel en viktig del av landskapsbildet, i den forstand at veien i landskapet og gaten i byen oppleves i forhold til sine omgivelser. Videre påvirker gater og veier kulturmiljø og kulturminner.

2.3 Omgivelser – mening – opplevelsesrom

I vid forstand kan altså landskap forstås som den ytre fysiske rammen om vår eksistens og virksomhet. I studiet av dagliglivets landskaper i byer og tettsteder er disse fysiske rammene å forstå som *omgivelser* som består av både natur- og kulturelementer. Urbane og semiurbane omgivelser kan med andre ord være både natur- og kulturmiljø, eller kombinasjoner av disse. Dagliglivets landskapsopplevelser, slik dette begrepet brukes her, er nært forbundet med folks daglige valg og handlinger. Det vil si at forståelsen av landskaper er knyttet opp til steder som kontekst for handling, slik Entrikin (1991) bruker begrepet. Dagliglivets landskaper er med andre ord i denne sammenhengen først og fremst omgivelser der hverdagslivet utfolder seg. Dette dagliglivets handlingsrom omtales her som *hverdagsrommet*.

Heller (1984) avgrensner den romlige siden av hverdagslivet til det som foregår i de nære omgivelsene. Dagliglivets aktiviteter knyttes imidlertid både til produksjon og reproduksjon/rekreasjon (Giddens 1979; Lefebvre 1971) og dermed også til arbeidssteder og andre omgivelser hvor folk for eksempel gjør sine innkjøp, driver fritidsaktiviteter – og lever sine liv.

Data fra norske tidsnyttingsundersøkelser viser at selv om befolkningen gjennomsnittlig bruker 15 av døgnetts timer i bolig og nærmiljø, så oppholder de seg i stadig større grad utenfor nærmiljøet sitt i fritiden (Statistisk sentralbyrå 1992). Fellesskapsrelasjoner er for eksempel sjeldnere enn tidligere bundet til lokalområdene. De er gjerne spredt ut i nettverk som dekker store områder¹ (Fischer 1982). Transportøkonomisk institutts reisevaneundersøkelse fra 1998 viser blant annet at den norske befolkningen over 13 år i gjennomsnitt reiser 38 kilometer, foretar vel tre reiser og bruker vel en time på reiser per dag (Stangeby m. fl. 1999). Mobilitet er med andre ord et viktig element i menneskers liv. Og denne mobiliteten bidrar både til å binde hverdagen sammen og splitte den opp. Bevegelse er på denne måten et sentralt trekk ved urbane og semiurbane levemåter, det som med en samlebetegnelse også kan kalles modernitet (Baudelaire 1964; Wagner 1994). Omgivelsene folk ferdes gjennom på vei mellom sine ulike aktivitetsarenaer utgjør dermed viktige deler av hverdagsrommet.

Bevegelse gjennom og opphold i de ulike delene av hverdagsrommet gir opplevelser av ulik art. Kilder til opplevelsene kan inkludere både det man ser, hører, lukter eller føler på andre måter. Noen opplevelser er positive, noen negative, andre igjen gir bare fornemmelser av stemning eller atmosfære (Thorén 1998). Hvis omgivelsene ikke gjør noe inntrykk, eller hvis man er likegyldig i forhold til dem, gir de ingen opplevelse. Det vil oftest si at de ikke har noen mening. I henhold til Canter (1986) sin terminologi innebærer omgivelsene da verken personlige eller kulturelt betydningsfulle aspekter. Dagliglivets landskaper i byer og tettsteder er de omgivelsene folk selv definerer som meningsfylte (på godt og vondt) i hverdagen. Disse omgivelsene, som gir mening, kan karakteriseres som *opplevelsesrom*.

¹ Ikke desto mindre kan det se ut til at mange foretrekker tette boligfelt. En grunn til dette kan være atmosfæren av fellesskap dette gir. Naboskapet kan virke som *fellesskapsestetikk*, snarere enn som ramme for aktivt sosialt fellesskap. Det må understrekes at det kan være betydelige forskjeller mellom fellesskap i ulike livsfaser. For eksempel er barn ofte knyttet til lokale fellesskap, særlig med utgangspunkt i skoler og skolekretser.

Dagliglivets landskaper kan på denne måten bestå av både sosialt anerkjente og forståtte steder, og personlig erfarte steder (Meinig 1979). Definisjonen går altså lenger enn en rent fysisk avgrensning av omgivelsene i plasser, gater, hager, parker og så videre, ved også å inkludere aktivitets-, erfarings-, forflytnings- og tids-elementer.

Dagliglivets landskaper er med andre ord her å forstå som de delene av hverdagsrommet (dagliglivets handlingsrom) som gir mening, og som dermed kan karakteriseres som opplevelsesrom.

2.4 Oppsummering

Landskap som begrep benyttes i dag både om natur som er bearbeidet og om mer eller mindre uberørt natur og omfatter både natur- og kulturlandskaper. Sted er et annet viktig begrep i studier av landskaper og geografiske områder. Et landskap kan bestå av flere steder. I denne sammenhengen er det viktigste aspektet ved sted at det har mening. Begrepet landskapsbilde indikerer at landskapsopplevelser omfatter mer enn bare det bildemessige. Et viktig element i landskapsbilder er kulturmiljøet, definert som områder som innbefatter kulturminner – spor etter menneskelig virksomhet i det fysiske miljøet. I studier av dagliglivets landskaper betones landskap som ytre fysiske rammer om folks eksistens og virksomhet, og inkluderer både steder der folk oppholder seg i kortere eller lengre tid og de omgivelsene som man beveger seg gjennom. Dette dagliglivets handlingsrom karakteriseres her som hverdagsrommet. De delene av hverdagsrommet som består av personlige eller kulturelt betydningsfulle aspekter, det vil si de som gir mening for den enkelte, karakteriseres som opplevelsesrom.

3 Landskapsopplevelser

3.1 Innledning

I studiet av dagliglivets landskaper i byer og tettsteder er studieobjektet opplevelser av de omgivelsene som kan karakteriseres som hverdagsrommet (dagliglivets handlingsrom). Problemstillingen her er å lokalisere og beskrive urbane og semiurbane opplevelsesrom (deler av hverdagsrommet som gir mening). I en slik sammenheng er det personer og ikke steder som er utgangspunktet.

Utviklingen av det moderne samfunnet har gjort at folk lever og omgås hverandre på ulike steder i hverdagen. Mange personer har derfor en rekke daglige opplevelsesrom som de ferdes i og gjennom. Moderne menneskers liv i urbane og semiurbane områder er på denne måten heterogene og oppsplittede størrelser og er derfor stort sett ikke organisert rundt *ett* identitetsskapende sentrum. Videre har mange mennesker felles holdepunkter uten at det samtidig foreligger noen enhetlig stedsbruk (Østerberg 1998). Et fokus på personers hverdagsliv innebærer derfor at stedstilknytningen er å forstå i forhold til *en kjede eller rekke av steder* der en person ferdes i dagliglivet. Forflytningene mellom disse stedene eller aktivitetsarenaene er også av betydning.

Dette kapitlet gjennomgår noen teorier om stedstilknytning og resultater fra enkelte studier hvor fokuset er rettet mot personers bruk og opplevelser av hverdagens ulike landskaper. Det presenteres også noen sentrale teorier og begreper knyttet til slike opplevelser.

3.2 Stedstilknytning og stedsfølelse

Altman og Low (1992b) gir mange definisjoner på fenomenet stedstilknytning, noe som tyder på at begrepet ikke er entydig. Disse definisjonene kan imidlertid sammenfattes til noe sånt som en positiv følelsemessig relasjon mellom mennesket og stedet. I urbane samfunn, der daglig mobilitet og bevegelse er en typisk tilstand, kan det tenkes at steder endrer betydning i folks liv. En mulighet er at dagliglivets landskaper og lokaliteter blir mindre vesentlige, ved at mange mennesker blir mindre stedbundne og mindre preget av de helt lokale hverdagsomgivelsene. En del mennesker synes også å være stedspolygame (Beck 1998), ved at de har nære forhold til flere steder.

Men fortsatt ser det ut til at mange enkeltpersoner og befolkningsgrupper tillegger de nære omgivelsene meninger. Landskaper og landskapselementer kan dermed utgjøre en slags byggeklosser for folks syn på seg selv (jf. Massey 1995, 1996), slik at tilskrevet stedsidentitet kan danne et romlig uttrykk for menneskers selvforståelse. Det kan diskuteres hvorvidt en tilknytning også kan ha en negativ vahlør, og om den ikke i tillegg skal inneholde et kognitivt og et symbolsk element

(Giuliani 1993). Stedstilknytning kan også defineres som et ønske om å ivareta romlig stabilitet, noe som vil kunne forklare følelser av savn ved tvungen atskillelse fra stedet (Fried 1982). Giuliani (1993) skiller mellom det som skaper tilknytning og følelsen av tilknytning.

I litteraturen taler man ofte om stedsfornemmelse eller *stedsfølelse* (Rose 1995). Med dette indikerer man at et sted kan være gjennomsyret av følelser og meninger. Slik stedsfølelse utvikles gjennom individers erfaringer og daglige liv i samspill med de sosiale, kulturelle og økonomiske forholdene den enkelte lever under (Rose 1995). Stedsfølelsen er slik sett en sosial konstruksjon (jf. Viken og Jacobsen 1999). Gjennom denne sosiale konstruksjonen formes det bånd mellom mennesket og stedet. Disse båndene kan forstås som en viktig del av folks *identitet*, av måten personer forstår eller fornemmer seg selv på. De følelsene og meningene som tillegges et sted kan altså være så sterke at de etter hvert utvikles til å bli en del av folks egen identitet. Denne tankegangen om at fysiske steder spiller en rolle i utviklingen av begreper om selvet er blant annet utdypet av Proshansky (1983).

Breakwells (1986) *identity process theory*, også beskrevet av Uzzell og Twigger-Ross (1996), beskriver hvordan identitet formes gjennom en stadig pågående prosess mellom individet og sosiale og fysiske omgivelser. Denne teorien forklarer utviklingen av identitet som assimilering eller tilpasning og evaluering.

Disse prosessene er igjen styrt av fire prinsipper:

- kontinuitet, at man oppholder seg et gitt sted over tid
- distinksjon, at stedet har en viss egenart
- selvbilde, basert på å være assosiert med stedet
- «selvtillit», tro på at man kan utføre de ønskede aktivitetene i de gitte omgivelsene

Basert på dette kan man anta at ulike mennesketyper vil representere steder på ulike måter, og at folk vil se disse stedene på måter som kan styrke deres distinksjon, selvbilde og følelse av egenverdi.

3.3 Landskapsopplevelse som støtte for velvære

Tradisjonelt sett er det meste av forskningen om folks opplevelser av deres omgivelser stedstilknyttet. Det vil si at det er stedet og menneskene som bruker eller ferdes på dette *ene* stedet som ofte er i fokus. I en norsk sammenheng kan man for eksempel nevne studiene av Trondheim (Lervåg, Skolmli og Lillebye 1997), Hamar (Sætre, Fordal og Lillebye 1997) og Oslo (Bettum og Lillebye 1998), hvor temaet er gaten som sosial arena i en sentral, avgrenset del av de ulike byene.

Et av de få arbeidene som har hatt personer og ikke steder som utgangspunkt er Wallenius (1999) sin studie av hvordan hverdagslivets steder oppleves som støtte for gjennomføringen av menneskers personlige mål. Hennes undersøkelse foregår i forlengelsen av en del tidligere forskning som har sett på hvilken rolle omgivelsene spiller i stressreduksjon, kurering av lidelser og frembringelse av velvære, såkalte støttende omgivelser (Herzog 1992; Herzog m. fl. 1997; Kaplan 1989; Kaplan 1995). Slike omgivelser har i hovedsak vært analysert som naturopplevel-

ser. Ulrich (1983) har for eksempel vist at utsikt til natur er forbundet med positive følelser som kan virke gunstig inn på rekonvalesens etter kirurgiske inngrep.

Det foreligger imidlertid mange ulike teorier om menneskers bruk av og ønsker om natur. Ifølge Kaltenborn (1995) hevder enkelte at mennesket er født med preferanser for natur og at naturen derfor er en biologisk nødvendighet for alle mennesker, mens andre mener at preferanser for natur i større grad er et produkt av læring, kultur og sosialisering.

En teori som har vært benyttet for å forklare sammenhengene mellom mennesker og deres omgivelser er *tilpasningsteori* (*person–environment fit theory*) (Caplan 1983). Denne teorien dreier seg om hvordan karakteristikker ved omgivelsene og personene kan påvirke velvære. Det som er viktig innen dette perspektivet er at man tar hensyn til den subjektive tilpasningen, og ikke ser på tilpasning som en generell objektiv størrelse (Stokols 1979). Med subjektiv tilpasning menes her i hvilken grad omgivelsene oppleves som støtte for *personlige mål*. Skal man operasjonalisere dette, må man se på forholdet mellom faktiske og ideelle nivåer av tilfredsstillelse og den motivmessige betydningen til de ønskene og interessene som eventuelt blir ivaretatt.

Et sentralt poeng er at nesten ingen situasjoner eller mål kan sees på som isolerte i en persons livssituasjon. Folks tilpasninger foregår i en kontekst – en sosial sammenheng. Campbell vektlegger at det er livssituasjonen som er konteksten for tilpassing til omgivelsene i (Campbell 1983). Som en følge av dette må tilpasningene folk foretar sees innenfor det som kan kalles *subjektive livsfaser*, romlige og tidsmessige faser i folks liv (Wallenius 1999). Begrepet om livsfaser kan knyttes til Barkers (Barker 1968) begrep om «handlingsrom» (*behavior settings*). Forståelsen av subjektiv livsfase kan i studiet av dagliglivets landskaper sees på som de delene av hverdagsrommet som er viktige for et menneske i en gitt periode av livet.

Som enhet for personers ulike målrettede handlinger bruker Wallenius begrepet *personlige prosjekter* – definert som tilhørende handlingssekvenser som skal oppfylle personlige mål. Disse kan rangere fra de mest trivielle til de mest høytytende. Begrepet om personlige prosjekter synes fruktbart for studiet av urbane og semiurbane opplevelsesrom – for å fange opp handlingsdimensjonene i en gitt setting, idet man antar at det er nær sammenheng mellom prosjektene og de spesifikke omgivelsene prosjektene er knyttet til. Eksempelvis fant man i en pilotstudie blant studenter at 92 prosent av personenes prosjekter var knyttet til spesifiserbare steder (Little m. fl. 1986). I selve undersøkelsen fant man (Wallenius 1999) at antall arenaer folk nevner at de bruker på en dag er positivt korrelert med deres skåre på en skala som måler «tilfredshet med livet». Jo flere arenaer folk er innom på en dag, jo mer fornøyde er de altså med livet sitt. Et sentralt spørsmål er derfor om antall opplevelsesrom folk har, også er knyttet til deres livskvalitet på denne måten.

3.4 Ulike kvaliteter

Når det gjelder opplevelser av landskaper i forbindelse med reiser kan disse minne om opplevelser av bildekunst. Det ser ut til at de fleste bruker ganske kort tid på hvert «bilde» (Clark 1960; Craik 1997). Ofte skjer det en rask metning for det

enkelte landskap. Dette er en av grunnene til at enkelte mennesker legger sterk vekt på reiseruter preget av variasjon og kontrastriktom i landskapene, i den grad de har valgmuligheter (Jacobsen 1996). Videre er det også en tendens til å velge ferdselsårer med utsyn over omgivelsene. Deler av slik variasjonsinteresse er betegnet som en «distraksjonskult» (Kracauer 1995), altså en stadig jakt på nye inntrykk. I hverdagslivet, der reisene ofte er preget av rutine og en ferdes gjennom de samme landskapene mer eller mindre hver dag, er fokuset gjerne rettet mot andre kvaliteter og deler av landskapet. Ved gjentatte opplevelser er det først og fremst det nye i kontrast til det velkjente, som blir lagt merke til. Videre vet man fra tidligere studier at fortrolighet med et landskap ofte fører til en følelsesmessig vurdering av visuelle inntrykk, mens manglende fortrolighet gjerne leder til en kognitiv evaluering (MacKay 1997).

Ifølge Herzog (1992) har sammenheng, struktur og kompleksitet størst positiv innflytelse på folks preferanser. Herzog hevder også at folks preferanser for ulike elementer i bymiljøet stort sett følger de samme strukturene som for naturlige landskaper. I en undersøkelse av hva folk assosierte med pene gater (Fyhri 1998a) fant en at folk tenker relativt konkret, og ikke langs abstrakte dimensjoner. Innslag av vegetasjon ble oftest nevnt, men også vedlikehold, lite trafikk og liknende (se også Smardon 1986).

Egenskaper som er av betydning for bruk, som for eksempel tilgjengelighet, tilrettelegging (for ulike aktiviteter), størrelse, grad av vedlikehold, type grønnelementer, type vannelementer og liknende, vil også ha betydning for folks opplevelse av landskapet. Betydningen av mulighetene for rekreasjon og stressreduksjon er påvist av flere (Herzog m. fl. 1997; Kaplan 1983).

Kulturlandskapets alder og muligheter for å kunne oppleve fedrenes spor er pekt på som viktig (Grahn 1991). Det er imidlertid ikke alle slike spor som er like interessante. Veier, jernbaner, fjernsynsmaster, kraftlinjer og antenner er fremtredende elementer i mange av dagens landskaper (Jackson 1994). Standardiserte løsninger medvirker trolig til alminneliggjøring av landskapet. Ekstremvarianten av dette er omtalt som *ikkesteder* (Augé 1995), landskaper som mennesker er knyttet til på en ganske ensartet måte og som like godt kunne vært annetsteds. Et typisk eksempel er et motorveilandskap. Det er grunn til å tro at en del mennesker har opplevelsen av å miste noe når deres hverdagsomgivelser blir transformert til slike standardiserte uttrykk (*ikkesteder*) (Relph 1976).

3.5 Mobilitet i hverdagen

Fordi hverdagen gjerne er preget av aktiviteter på og mellom flere ulike aktivitetsarenaer, er mobilitet et viktig element for å forstå hverdagslivet. Mobiliteten er på den ene siden en forutsetning og på den annen side et resultat av aktivitetsmønstre. Flere ulike forfattere, som for eksempel Baudelaire (1964) og Lash og Urry (1994), legger vekt på at mobilitet, bevegelse og forflytning er sentrale elementer i moderne samfunnsliv (jf. Jacobsen 1997a). Det er gjort mange studier som beskriver aspekter ved hverdagslivets mobilitet, for eksempel reisevanestudier (se Hjorthol 1998, Stangeby m. fl. 1999). Samtidig er det utført få studier av denne mobilitetens betydning for hvordan de reisende forstår sine urbane- og semiurbane opplevelsesrom. Litteraturen på feltet kan, på samme måte som litteratu-

ren om naturopplevelser (Kaltenborn 1995) deles inn i to hovedretninger, en intuitiv personbasert litteratur og en empirisk vitenskapelig litteratur.

Det er særlig motorisert mobilitet og fart som kjennetegner det moderne samfunnet. En hypotese er derfor at det først og fremst er via den motoriserte bevegelsen rundt i trafikksystemene at folk flest opplever omgivelsene. Høy fart eller rask bevegelse kan ved hjelp av synssansen bringe hverdagsrommets enkeltstående objekter og elementer i forbindelse med hverandre. Mobiliteten kan med andre ord bringe en region eller den spredte byen sammen – slik at den for den enkelte fremstår som en helhet.

Selv om mobilitet til en viss grad binder en by sammen, medvirker bevegelse og forflytning til et diskontinuerlig preg. Ifølge Albertsen (1998a) er mobiliteten *sprangenes atmosfære*, med hurtige skift fra et sted eller et landskap til et annet. På grunn av mobiliteten kan derfor det urbane felt oppleves som et vekslende landskap. Reisen gjennom varierende landskaper gir næring til interessen for bevegelse – å være på farten (Jacobsen og Haukeland 1998). Bevegelsen gjennom steder og landskaper gir oftest en sterkere følelse av at noe skjer enn når man står stille: dette omtales gjerne som reisens episke karakter (Jacobsen 1997a). Å reise motorisert på vei eller med jernbane er på denne måten først og fremst en visuell opplevelse knyttet til reisen som panorama – å betrakte på avstand og i forbifarten (Schivelbusch 1981). Interesse for utsiktspunkter og betraktninger i halvt fugleperspektiv kan medvirke til distanserte stedsopplevelser langs veiene.

Den vesentligste begrensningen ved det hastige blikket til mange motoriserte reisende er ikke så mye knyttet til at det er flyktig som at det er en del forhold man ikke kan oppleve og forstå (bare) gjennom synssansen (Jacobsen 1997a). Flyktige landskapsopplevelser langs veiene kan minne om opplevelser av bildekunst, der man stort sett bruker ganske begrenset tid på hvert bilde. For høyt fartsnivå gjør det vanskelig å nyte utsikten, da det gjør at man får såkalt «tunnelsyn» og bare ser tydelig det som er langt foran (Jacobsen og Grue 1997).

I en studie av hva folk ser på når de kjører bil brukte Carr og Schissler (1969) en hodemontert øyebevegelsesopptaker. De fant at folk hovedsakelig så på:

- ▶ trafikk
- ▶ rekkverk/veikanter
- ▶ store objekter langs veien
- ▶ store objekter i det fjerne

Pilotstudier gjennomført i dette forprosjektet (se kapittel 5 om metode) bekrefter disse funnene. De viser at det daglige livet i bilen på motorveien er preget av få og enkle opplevelser av natur- og kulturlandskaper. For den daglige jobbpendleren i bil på motorveien er det for det første to sett av landskap; ett til jobben og ett hjem fra jobben: Horisonten er forskjellig og blikket er i hovedsak rettet mot det som er på høyre siden av veien og omgivelsene det fokuseres på langt utenfor motorveien. Forhold i omgivelsene som oppleves langs motorveien er blant annet morgentåke, åskammene i det fjerne, årstidene, farger på trærne, belysning og solnedganger.

Utenfor motorveien, på sterkt trafikkerte traseer, ble blikket trukket nærmere veien fordi trafikken krevde oppmerksomheten. Opplevelsen av omgivelsene ble derfor begrenset. Og fordi blikket ikke ble hevet utover veilandskapet ble omgi-

velsene karakterisert som grå og kjedelige. Villa- og småveier som leder til hovedveien eller motorveien ble derimot opplevd som positive. Her er det mindre krevende trafikk og oppmerksomheten kan rettes mot hus og hager, det grønne – og spesielle syklist- og gående langs veiene.

Bevegelse gjennom landskapet når man *går eller sykler* skjer ofte i saktere fart enn når man bruker bil eller reiser kollektivt. Når man går eller bruker sykkel oppleves byen gjerne som større og mer utflytende. Bruk av ulike transportmidler kan gi helt ulike former opplevelser, som krever særskilte analyser. Blant annet kan bilisters opplevelser av sammenheng forsvinne fordi avstandene mellom elementene (aktivitetsarenaene) oppleves som store. På den annen side får en mer tid til å dvele ved de enkelte delenes særpreg. Det som betegnes som «spranget atmosfære» (Albertsen 1999) blir mindre påfallende.

I en studie av hva folk ser på når de går tur, fant Brunswick (1944) at folk stort sett ser på ting som er mellom 30 centimeter og to meter fra dem. I denne studien ble det ikke registrert hva folk ser på. En annen studie (Wagner m. fl. 1981) gjentok dette, og fulgte folk på en standardisert rute gjennom en by. I denne studien fant man at fokus for det meste var på objekter veldig nær subjektet, og at folk hovedsakelig ser tilnærmet rett frem. Folk rapporterte oftest å se på andre mennesker (29 prosent), små objekter på bakken (13 prosent) og biler (12 prosent). Lynch og Rivkin (1976) gikk sammen med folk, og ba dem rapportere alt de la merke til. De rapporterte, i synkende rekkefølge:

- åpne plasser
- gategulv/fortau
- butikkfasader/vindusutstillinger
- skilt
- gatedetaljer (benker, lamper, etc.)
- mennesker (underrapportert på grunn av fokus på annet i studien)
- biler
- vegetasjon

Folks øyebevegelser gir imidlertid ikke noen nødvendig prediksjon av hvor deres oppmerksomhet er. Oppmerksomheten kan like gjerne domineres av stedsuavhengige tanker, eller ting man så på for kort tid siden. Studier viser at det ikke er noen korrelasjon mellom øyefokus og bevissthetsfokus (Fisher og Shebilske 1985).

Pilotstudier i forbindelse med dette prosjektet viste for eksempel at noen uttalte at de slett ikke så på noe når de gikk, andre svarte at omgivelsene forsvant når de gikk i kjente omgivelser. Et typisk trekk ved hverdagslivets handlinger er høy grad av gjentakelser. Dette får delvis også konsekvenser for hvordan man oppfatter hverdagens omgivelser, da man ofte opplever en slags «husblindhet». Dagliglivets landskaper oppleves ofte som så vante at man ikke ser dem skikkelig, men nærmest ser gjennom dem.

3.6 Oppsummering

Tradisjonelt sett er det meste av forskningen om folks opplevelser av deres omgivelser stedstilknyttet. Innen miljøpsykologi og human geografi har man anvendt et

identitetsbegrep relatert til stedstilknytning. Denne stedstilknytning kan blant annet defineres som et ønske om å ivareta romlig stabilitet. Mange personer har imidlertid en rekke steder eller daglige opplevelseshver rom som de ferdes i og gjennom. Folk tilpasser seg sine omgivelser, men disse tilpasningene foregår alltid i en kontekst, tilpasningene folk foretar må derfor sees innenfor deres subjektive livsfaser – romlige og tidsmessige faser i livet. Som enhet for personers ulike målrettede handlinger brukes begrepet personlig prosjekt. Det er særlig den motoriserte mobiliteten som kjennetegner moderne samfunn. Høy fart eller rask bevegelse kan ved hjelp av synssansen bringe hverdagsrommets enkeltstående elementer i forbindelse med hverandre – slik at de kan fremstå som en helhet. Når man går eller sykler oppleves omgivelsene gjerne som større og mer utflytende. Det er for øvrig ingen nødvendig sammenheng mellom hva folk ser på og hva deres oppmerksomhet er rettet mot.

4 Vitenskapsteoretisk innfallsvinkel

4.1 Innledning

Å fange opp subjektive erfaringer og opplevelser av omgivelser i byer og tettsteder er både en praktisk og teoretisk utfordring. Som påpekt har de fleste studier av folks opplevelser vært stedstilknyttet. Og det har vært få studier av den daglige mobilitetens betydning for opplevelse av dagliglivets landskaper. For å kunne lokalisere og beskrive urbane og semiurbane opplevelsesrom er det derfor avgjørende å diskutere det teoretisk grunnlaget et slikt studie. Dette kapitlet presenterer en mulig vitenskapsteoretisk innfallsvinkel til studien av dagliglivets landskaper, slik dette er definert foran.

4.2 Forholdet mellom menneske og miljø som transaksjon

Mens enkelte forskere mener at man må ta hensyn til mennesket som biologisk vesen og dets forhold til naturen i utformingen av bylandskaper, mener andre at man må anvende forståelsen av mennesket som kulturelt og sosialt vesen ikke bare i by, men også i forhold til naturen. Dette skismaet blir imidlertid av stadig flere sett på som lite fruktbart. Bourassa (1990) argumenterer for at de forskjellene som finnes i opplevelsen av kultur og natur egentlig svarer til ulike modi av opplevelser eller persepsjon som samtidig gjør seg gjeldende i det enkelte mennesket.

Vygotskys tre utviklingsformer; evolusjonsmessig utvikling (fylogenesese), kulturell utvikling (sosiogenese) og personlig utvikling (ontogenese), beskrives av Bourassa (1990) som tre måter å oppleve av omgivelsene på: biologisk, kulturell og personlig. Et grep for å forstå disse ulike måtene å oppleve omgivelsene på, er ifølge Hartig (1993) å beskrive forholdet mellom menneske og omgivelser som *transaksjon*. En transaksjon innebærer en vedvarende prosess, hvor mennesket (både genetisk, kulturelt og individuelt) er i en stadig prosess av tilpasning til og modifisering av sine omgivelser. Opplevelse av for eksempel naturen kan settes inn i et mønster av sammenhenger mellom mennesker, steder og psykologiske prosesser. Dette perspektivet kan på mange måter sidestilles med det som mer generelt i samfunnsvitenskapen kalles *konstruktivistisk teori*.

4.3 Virkeligheten som sosialt produkt

Innen konstruktivistisk teori er det et vesentlig poeng at virkeligheten ikke er noe som går forut for vår erkjennelse av den. Våre omgivelser er ikke en frittstående objektiv virkelighet. Virkeligheten er et resultat av samspillet mellom mennesker og deres ytre verden. Et radikalt standpunkt er å si at stedet (virkeligheten eller

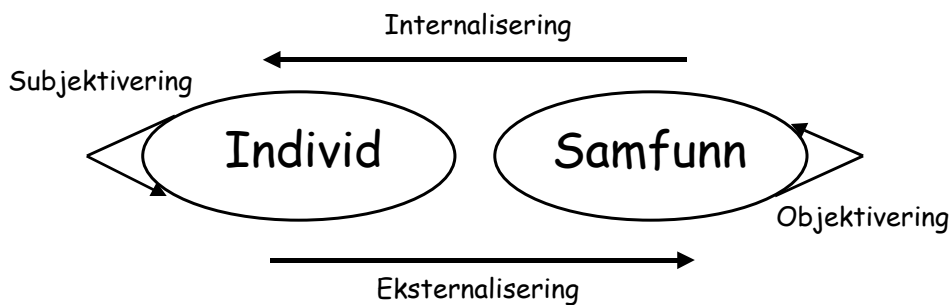
hverdagsrommet) ikke eksisterer. Det eneste som eksisterer er spesifikke representasjoner av stedet i folks bevissthet som man språklig og sosialt har lært å definere som et sted (Pløger og Mazanti 1999).

Konstruktivismen tar utgangspunkt i Berger og Luckmanns sosiologiske teori om den samfunnsskapte virkelighet (Berger og Luckmann 1979). Ifølge denne teorien er individ og samfunn konstruert gjensidig, og kan ikke eksistere uavhengig av hverandre. Berger og Luckmann integrerer blant annet Meads (1934) sosialpsykologi om individers internalisering av sosial virkelighet, Webers (1947) redegjørelse for hvordan den sosiale virkelighet konstrueres gjennom handlingers subjektive betydning, og Durkheims (Durkheim 1950) forståelse av en objektivt gitt samfunnsstruktur. (Berger og Luckmann 1979; Uth 2000.)

Etablert viten om eller opplevelse av hverdagsrommet er for eksempel ikke et speil av dette, men det er et samspill mellom egenskapene ved dette og den mening man tillegger disse. Stedsfølelsen kan for eksempel plasseres inn i dette perspektivet. Når det gjelder meningsdannelse er det to teoriretninger, individorientert konstruktivisme og samfunnsorientert konstruktivisme. Innen *individorientert konstruktivisme* er denne meningsdannelsen et individuelt mentalt fenomen. Individet oppfattes som refleksivt og kan konstruere betydninger ved å rette sin bevissthet mot et fenomen – for eksempel noe i omgivelsene sine. Fenomenet blir dermed til en individuell bevissthetsstørrelse (Uth 2000). Denne innfallsvinkelen er inspirert av Husserl (1970) sin filosofiske fenomenologi hvor han argumenterer for det dynamiske forholdet mellom persepsjon og persepsjonens objekt (Denzin og Lincoln 1998).

Den *samfunnsorienterte konstruktivismen* beskriver virkeligheten først og fremst som et sosialt fenomen, et samspill mellom mennesker. Utgangspunktet er at individet bygger sine konstruksjoner og meningsdannelser på en kunnskapsbase som er tatt for gitt av samfunnet eller av menneskene. Språket har her en sentral rolle. Språket impliserer en enighet mennesker imellom om hva begrepene og ordene betyr, noe som gjør at den ytre verden og dens kvaliteter blir tatt for gitt som en objektiv størrelse (Denzin og Lincoln 1998).

Berger og Luckmanns teori om den samfunnsskapte virkelighet kobler sammen dette skillet ved å si at individ og samfunn er gjensidig konstituerende, og kan ikke eksistere uten hverandre. Hverdagslivets meningskonstruksjoner hviler på en kontinuerlig dialektisk prosess mellom individ og samfunn. Det finnes dermed ingen opprinnelig kilde til meningsdannelse. Essensen i deres teori er at «Samfunnet er et menneskelig produkt. Samfunnet er en objektiv virkelighet. Mennesket er et sosialt produkt» (Berger og Luckmann 1979). Teorien illustreres skjematisk i figur 4.1.

Figur 4.1: Skjematisk illustrasjon for konstruksjonen av den samfunnsskapte virkelighet (kilde: Uth 2000:25).

Skillet mellom individ og samfunn på denne måten har vært lite fokuset på i tidligere studier av landskaper. Hvis man bruker Bourassas (Bourassa 1990) inndeling, kan man si at det går et skille mellom det som tidligere er omtalt som evolusjonsmessig utvikling (fylogense), og alt det andre. Den konstruktivistiske teorien ser bort fra evolusjonsmessig utvikling, og prøver i stedet å beskrive forholdet mellom personlig utvikling (ontogenese) og kulturell utvikling (sosiogenese) – altså forholdet mellom individet og samfunnet. Konstruktivismen fremmer her et syn tilsvarende Hartig (1993) sitt syn på at det er *transaksjonen* mellom mennesket og dets omgivelser som er avgjørende for opplevelsen av omgivelsene. Hartig (1993) sier selv at transaksjonisme, som han kaller sitt perspektiv, kan sees parallelt til fenomenologien, som er konstruktivismens filosofiske utgangspunkt. Men transaksjonisme som tilnærming skiller seg fra fenomenologi ved at den tillater generaliseringer utover en enkelt observatørs perspektiv, og ved at man kan benytte eksisterende forklaringsprinsipper i det aktuelle feltet for å beskrive en holistisk hendelse.

4.4 Hverdagsopplevelser og identitet

Konstruktivistisk identitetsteori er en logisk konsekvens av teorien om den samfunnsskapte virkeligheten. Essensen er at også et individs identitet er en sosial konstruksjon. Det er altså ikke bare steder som kan sies å være sosiale konstruksjoner. Studier av stedstilknytning viser at også et individs selvforståelse kan sees på som en sosial konstruksjon som et resultat av samspillet og de følelsesmessige båndene mellom steder og individer.

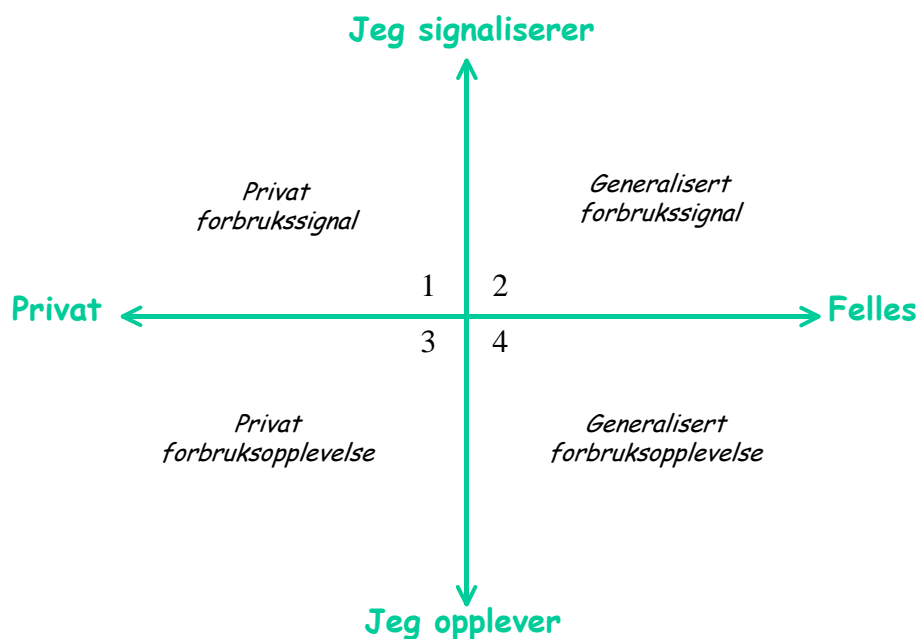
Den sosiale konstruksjonen av identitet kan forstås som resultatet av en symbolsk samhandling eller interaksjon, hvor vi som mennesker uavbrutt utveksler symboler i form av for eksempel det vi sier, det vi gjør, de tingene vi omgir oss med og ikke minst de stedene vi ferdes. Utgangspunktet i studiet av urbane og semiurbane hverdagsrom er at også subjektive erfaringer og opplevelser av omgivelser er en del av denne symbolske interaksjonen og kan knyttes til individers identitet.

Nyere fortolkende forbruksforskning tar utgangspunkt i konstruktivistisk identitetsteori og mener at forbruk kan forstås som en bestemt symbolsk interaksjonisme. Uth sin analytiske forståelsesramme for studier av bruk av transportmidler

som forbruk (Uth 2000) kan også brukes i forhold til å forstå opplevelsen av hverdagsrommet. Det vil si at det er mulig å se hverdagsopplevelser av natur- og kulturlandskapet som en type forbruk. Natur- og kulturlandskapet som opplevelsesrom er da å forstå som et forbruksgode.

Uth skiller først mellom forbruk som opplevelse og forbruk som signal. Forbruk som *opplevelse* innebærer at en person vurderer hvordan et forbruksgode eller en forbruksaktivitet oppleves; man kan ha det, elske det, synes det er praktisk, pent, godt, dårlig eller man kan være likegyldig overfor det. Hva gjelder forbruk som *signal*, så vurderer personen hva forbruksgodet eller forbruksaktiviteten kan fortelle, om det for eksempel sier noe riktig eller feil om ham eller henne selv. Det andre skillet Uth trekker går mellom forbrukets *private* mening eller betydning og forbrukets *felles* mening eller betydning. Fellesbetydningene er forbruksforståelser som man i hovedsak er enige om. De private produktbetydningene er mer preget av den enkeltes livshistorie og erfaring. Dette skillet mellom en privat og en felles meningsstruktur kan når det gjelder steder, relateres til det som tidligere er beskrevet som forskjellen mellom 1) sosialt anerkjente og forståtte steder og 2) personlige erfarte steder (Meinig 1979).

Uth (2000) kombinerer disse to skillene og presenterer dermed fire typer av forbruksbetydninger. Figur 4.2 viser Uth sin forståelsesramme tilpasset studier av hvordan hverdagens landskaper oppleves.

Figur 4.2: Forståelsesramme for studie av opplevelse av natur- og kulturlandskap, det vil si hverdagsrommet som forbruk (Uth 2000:49).

1. Forbruk som *privat forbrukssignal* innebærer at forbruket har en signalverdi overfor forbrukeren selv. Et eksempel er hvis en persons preferanse for parker

signalisere noe koselig og nostalgisk for vedkommende fordi hans eller hennes bestemor alltid foretrakk å gå tur i parker fremfor i skog og mark.

2. En *generalisert forbrukssignal* forteller alle forbrukere noe av det samme. Forbrukeren mener at den betydningen han eller hun tillegger forbruket er i overensstemmelse med fellesskapets forbruksforståelse. Forbruket har dermed ifølge forbrukeren en stereotyp signalverdi og kan være medvirkende til å kommunisere vedkommendes identitet og livsstil (Holt 1997; McCracken 1986). For eksempel vil en person signalisere en interesse for å bevare kulturmiljøet, hvis vedkommende liker bebyggelsen på Kampen. Eller en vil signalisere en identitet som moderne urbanist ved å verdsette det nye tinguaset i Oslo.
3. En *privat forbruksopplevelse* er det når verdien av forbruksopplevelsen refererer seg til den enkelte forbrukers egne verdier eller en privat meningsramme. Her trekker Uth (2000) frem Holt (1997) sine eksempler på typer positive og negative opplevelser av baseball i form av for eksempel estetiske eller sanselige reaksjoner. Det påpekes videre at det å nyte fuglekvitter på en sykkeltur også kan være en slik privat forbruksopplevelse. Nytelsen av lyset, varmen fra solen, ensomheten i skogen og fellesskapet i sentrum av byen er også eksempler på slike positive, private opplevelser av hverdagsrommet.
4. En *generalisert forbruksopplevelse* tar utgangspunkt i forbrukerens evaluering med utgangspunkt i fellesskapets normer og verdier, historie eller konvensjoner. Forbruket gir på denne måten en opplevelsesverdi av generell gyldig karakter. Uth (2000:52) skriver at man for eksempel kan ha opplevelse av et forbrugsgode som praktisk, godt eller nødvendig avhengig av gjeldende konvensjon eller norm som det refereres til. Innen det aktuelle feltet her kan et eksempel på en generalisert forbruksopplevelse være at det er pent i parkene, at rådhuset i Ålesund er stygt, at trafikken i Bergen sentrum er ødeleggende for miljøet og at det er pent med trær langs veiene – og at dette er noe man antar at de fleste er enige om.

I studiet av subjektive erfaringer og opplevelser av omgivelser i byer og tettsteder, kan det være av betydning å avgjøre om vurderingene av natur- og kulturlandskapet er knyttet til opplevelse av dette, eller om det er bygget på hvilken signalverdi vurderingen har. Hvis det i stor grad er knyttet til signalverdien opplevelsen eller vurderingen har, er det grunn til å tro at denne i større grad lar seg påvirke av trender og politiske påvirkninger enn hvis vurderingen er knyttet til opplevelse.

Videre er det viktig å være klar over forskjellene mellom disse opplevelsenes private og felles betydningsreferanse, det vil si om opplevelsene er knyttet til sosialt anerkjente steder eller personlige erfarte steder. Eller sagt på en annen måte: om de kan sies å være såkalte private eller generelle *script*. En mulig innfallsvinkel til folks vurdering av steder kan være attraksjonsteori. Dette er teorier som er utviklet innen turismeforskning, for å forklare hva folk søker og setter pris på ved besøk på bestemte steder. MacCannell (1976) og (Leiper 1990) bygger sine teorier på en forutsetning om at attraksjoner (for eksempel elementer i natur- eller kulturlandskapet) ikke har «indre kvaliteter», men at de er attraksjoner fordi de oppfattes som interessante, at de dermed er opphøyde eller spesielle i betrakterens øyne. Hva som regnes som opphøyet eller spesielt kan imidlertid være svært varierende, men det synes klart at landskaper og landskapselementer vil kunne kanoniseres

(jf. Selänniemi 1999; Jacobsen 1997c) omtrent på samme måte som det skjer for skrivekunst.

Hva som regnes som attraktivt og hvordan man skal organisere hverdagen for å nå slike attraktive steder kan karakteriseres som *script for hverdagen*. Et script for hverdagen inneholder med andre ord ting som en må/bør gjøre og det som er riktig å gjøre. Hvor og hvordan folk ferdes i hverdagen er langt på vei avhengig av materielle betingelser og bindinger som bosted, arbeidssted, tilgjengelige reisetraaser, tidsbudsjett og så videre. Et script for hverdagen kan imidlertid påvirke organiseringen og vurderingen av hva som gjøres.

Målsetningen i studier av erfaringer og opplevelser av omgivelsene i byer og tettsteder er å få frem bredden av private og felles meningsstrukturer eller bredden i opplevelsesrom og karakteriseringen av disse. Det kan dermed være interessant å undersøke fordelingen mellom private og generelle script den enkelte har for organiseringen og forståelsen av hverdagsrommet.

4.5 En inngang til forståelse av forskjeller mellom mennesker

Hva folk mener om forskjellige deler av hverdagsrommet og hvilken betydning deler av dette har, er innen konstruktivistisk teori og konstruktivistisk identitetsteori, et resultat av et samspill mellom personene og samfunnet rundt. Virkelighetsforståelsen eller preferansestrukturen er imidlertid ikke endimensjonal. Individet har valgmuligheter i forhold til hvilken del av hverdagslivet som det tillegger betydning, hvordan disse betydningene konkret former seg og hvem de ser på som fellesskapet. Hvert menneske har med andre ord en meningsstruktur som lar bestemte deler av hverdagslivet «lyse opp» og få en særlig betydning.

Når det gjelder landskapsopplevelser er det påvist av flere at det er forskjeller mellom ulike deler av befolkningen. Faktorer som livsstil, ressurser, tidligere erfaringer, organisasjonstilhørighet, alder, kjønn, kulturbakgrunn og fagkunnskap spiller inn (Dearden 1984; Fyhri 1994; Strumse 1996; Wilson 1996). Mennesker med forskjellige livsstiler har for eksempel ulike aktivitets- og ferdselsmønstre (Berge 1997; Berge 1999). Det er et klart skille mellom personer som har en hjemmeorientert versus en uteorientert livsstil, og personer som i hovedsak gjennomfører såkalte ute-av-byen-aktiviteter, sentrumsorienterte aktiviteter og såkalte arena-aktiviteter. Disse ulike aktivitetsmønstrene representerer dermed også ulike landskapsopplevelser. Analyser av bybefolkningen (Hjorthol 1998) viser også at bosatte i sentrale deler av byen har et mer lokalt aktivitetsmønster og setter pris på andre forhold i sine omgivelser enn personer som bor i ytterområdene.

Videre ser mange innvandrere i Norge ut til å oppleve natur og landskap annerledes enn det som er mest vanlig i befolkningen for øvrig (Witoszek 1998). Preferanser viser seg i tillegg ikke å være statiske, de kan endres selv i voksen alder (Wilson 1996). Dette kan for eksempel skyldes endringer i livsstil, subjektiv livsfase (Campbell 1983), bosted eller annen påvirkning. I det tilfellet Wilson undersøker, nemlig arkitektstudenters preferanse for arkitektur, kommer påvirkningene på preferanser som følge av utdanning (Wilson 1996). Mennesker med samme meningsstruktur betegnes som et fellesskap/kollektiv eller en subkultur. (Uth 2000).

Et menneskes meningsstruktur har altså mange ulike kilder og består av flere ulike nivåer ettersom hvor generell den er, det vil si hvilket samfunnsmessige nivå transaksjoner mellom omverdenen og individet foregår på. En måte er å analysere hvorvidt meningsstrukturen er en del av 1) en generell *levemåte*, som for eksempel moderniteten eller et nasjonalt særtrekk, 2) en *livsform* for eksempel knyttet til vedkommendes klasse-, kjønns-, alders-, etnisitets- eller religionstilknytning, eller 3) den enkeltes *livsstil* basert på de individuelle eller personlige preferanser vedkommende har innen sine strukturelle og posisjonelle rammer (Miegel 1990).

Det er imidlertid vanskelig å studere individuelle preferanser isolert fra levemåte og livsform, da det er gjensidige relasjoner mellom dem. Skillet mellom begrepene er heller ikke absolutte. Bourdieu (1984) sitt begrep om *habitus*, som er viktig i forhold til estetiske preferanser, kan for eksempel plasseres i skjæringspunktet mellom livsform og livsstil, fordi det antas at en persons habitus har røtter i klassebakgrunn (livsform) og videre er representert ved individets historie som utdanning og kulturell kapital (livsstil). Det er også et spenningsfelt mellom ideelle- og faktiske valg og preferanser. For eksempel så kan det være at en person har sterke preferanser for å ferdes langs sjøen eller gå i parker, men ikke har tid eller økonomi til å ferdes eller bo i slike landskaper.

Poenget med å skille mellom levemåte, livsform og livsstil i denne sammenheng er imidlertid bare å vise at transaksjonen mellom individ og samfunn kan foregå på ulike nivåer og at folks referansestruktur med hensyn til erfaringer og opplevelser av omgivelser kan ha mange ulike opprinnelser.

4.6 Estetikk, preferanser og opplevelser i hverdagsrommet

Det sentrale i studiet av urbane og semiurbane opplevelsesrom er antakelsen om at folk i sine dagligliv har en form for opplevelse, eller erfaring, av sine omgivelser, enten i positiv eller negativ forstand. I møtet mellom menneske og miljø skapes det noe som Zube (1982) benevner som et interaksjonsprodukt. Hva er så dette produktet? Innen litteraturen på feltet er det to begreper som oftest går igjen: *estetikk* og *preferanse*. Sammenhengen mellom de to synes noe uavklart, og de to begrepene brukes ofte om hverandre selv om de i utgangspunktet har forskjellig betydning. Målt i antall publikasjoner og i akademisk innflytelse, har forskning og teoridannelse om landskapsopplevelser i stor grad vært dominert av studier av *omgivelsenes estetikk*, primært forstått som det visuelle skjønnhet.

Estetikk-begrepet har sitt utgangspunkt i menneskets tilsynelatende evige opptatthet av det vakre. Allerede Aristoteles viste interesse for spørsmålet om hva som er vakkert. Selve begrepet estetikk ble imidlertid først benyttet i det 18. århundre, og er i våre dager nært knyttet opp til diskusjoner om bildekunst. Innen miljøpsykologi har man i utgangspunktet vært opptatt av å beskrive det som er vakkert i et landskap og hva som gjør at man synes at et landskap er vakkert. Estetikkbegrepet i dagens miljøpsykologi er derfor først og fremst knyttet til studier av landskaper slik de fremstår visuelt. Det estetiske kan i denne tradisjonen sees på som en egenkap ved landskapet. Et mål på eller en operasjonalisering av denne estetikken kan dermed betegnes som folks *preferanse* for landskap, deres liker–liker ikke affeksjon (Zajonc 1980). Ifølge Berlyne (1971) er preferanse assosiert med behagelige følelser og nevrofysiologisk aktivitet som blir vekket i møtet med et gitt landskap.

Dette forholdet, at preferanse er det indirekte målet på visuell skjønnhet, ligger ofte som en implisitt forståelse i litteraturen.

Hvis man ser på dette forholdet som en ligning eller en funksjon, hvor sluttproduktet er preferanse, blir innsatsen i ligningen alle de aspekter ved landskapet man mener påvirker folks opplevelse eller preferanse (Herzog 1992; Hubbard 1996; Kaplan 1989; Kaplan 1987). Eksempler på slike aspekter er romlighet, beskyttelse, åpen-lukket, kompleksitet-enkelthet, spenning-trygghet, sammenheng, grad av struktur, variasjon-ensartethet, ukjent-kjent, unik-alminnelig og så videre.

Slike aspekter ved landskapet, eller landskapsbildet (se kapittel to) kan også karakteriseres som elementer ved omgivelsenes *atmosfære* (Böhme 1998). Når man setter ord på en atmosfære er det ifølge Albertsen (1999) ikke en avkoding av en semiotisk betydning av de fysiske omgivelsene. Verbaliseringen er en formidling av den stemning som omgivelsenes enkeltdele setter oss i gjennom våre sanser. Poenget med atmosfærebegrepet er å vise at folk kan oppleve landskaper med «hele kroppen» og med «alle sanser». Det vil si at det ikke bare er et visuelt som er avgjørende i folks landskapspreferanser (Jacobsen 1997b). For eksempel er lukten et vesentlig element i opplevelsen av en by. Dette gjelder uansett om lukten er god eller vond. En luktfri by vil mangle et viktig atmosfæreskapende element, slik for eksempel sjøluft er en del av opplevelsen av byer som Kristiansund og Bodø. Til en bys atmosfære hører også dens lyd, dens akustikk. Ikke den lyden som måles i desibel, men lydens karakter. Det mangfoldige sammensatte lydbilde som fremgår av byens forskjellige aktiviteter, menneskelige og ikke-menneskelige (Albertsen 1999).

En bys aldersatmosfære, opplevelsen av byens alder eller historisk dybde er også av betydning. Et områdes aldersatmosfære vil kunne være opplevelsen av historiske elementer som bygninger, plasser eller liknende som får oss til å se for oss i fantasien eller kjenne på kroppen hvordan mennesker levde i tidligere historiske perioder. At elementene i kulturlandskapet er gamle *i dag*, bidrar på denne måten til et sanset nærvær av historisk prosess til opplevelsen av å kunne se og sanse at byen eller kulturlandskapet er gammelt. Dette er en verdi som ikke nødvendigvis krever historiske forkunnskaper, men som ligger i den enkeltes møte med helheten i det historiske uttrykket (Albertsen 1999).

I søkingen etter viktige kvaliteter ved urbane og semiurbane opplevelsesrom er det altså viktig å innta et bredere perspektiv enn det rent estetiske. For eksempel undersøkte Bennett og Kjøde (Bennett, Marek m. fl. 1982) hvilke kvaliteter folk søkte i omgivelsene de brukte når de skulle gå fottur, gå på ski eller bade. Resultatene viste at visuell skjønnhet var en viktig kvalitet for valget av hvor man skulle gå på fottur, men at det var mindre viktig for de to andre aktivitetstypene. Funksjonelle kvaliteter, nærhet og praktiske forhold ble sett på som viktigst i valget av arenaer for skigåing og bading. Ulrich og Addoms (1981) skiller i sin kategorisering av motivasjoner for bruk av villmark mellom 1) den passive naturopplevelsen, og 2) den rekreative-sosiale opplevelsen.

4.7 Urbane bildedannelser

På 1960-tallet og 1970-tallet var det mye forskning rundt informasjonsbearbeiding og omgivelser. Mange av disse studiene hadde som formål å gjengi folks mentale kart av deres omgivelser. Folks opplevelseshorison kan fremstå som elementer i slike mentale kart. Denne innfallsvinkelen til studiet av hverdagens opplevelse av landskaper og kulturmiljø er kjent som urbane bildedannelser. Ifølge Walmsley (1988) er urbane image mer enn kognitive bilder som kan dupliseres tankemessig. De inneholder også lærte og stabile mentale begreper som sier noe om (men er ikke ekvivalent til) individets *kunnskap, evaluering og preferanser* knyttet til omgivelsene. Disse representasjonen av omgivelsene er forenklet (mye informasjon om de utvalgte omgivelsene er ikke med) unike og subjektivt fordreid (ikke nødvendigvis faktiske eller objektive) (Pocock og Hudson 1978).

Et individs bildedannelse er påvirket av vedkommendes perseptuelle egenskaper, kognitive evner, personlighet og verdier (Downs 1970) – samt levemåte, livsform og livsstil (Gold 1980). Ifølge Walmsley (1988) representerer et individs urbane bildedannelse summen av vedkommendes omgivelseserfaringer.

Oftest ser man bort fra emosjonelle aspekter i studier av bildedannelser. Lynch mente at omgivelsenes affektive mening var viktig, men at det rent metodologisk var umulig å forholde seg til, derfor utelot han dette fra sin kjente studie *The Image of the City* (Lynch 1960). Senere forskning har vist at affektiv mening kan måles. Man har derfor også i litteraturen sett et skift i fokus fra studier av persepsjon og kognisjon («betegnende» bildedannelser) til studier av subjektive vurderinger («vurderende» bildedannelser) (Herzog 1992; Kaplan 1987; Nasar 1988). Det siste er fokuset i studiet av urbane og semiurbane opplevelseshorison. Målet er å få frem den enkeltes romlige preferanser knyttet til dagliglivets handlingsrom, det vil si vedkommendes subjektive vurdering og oppfattelse av hverdagsrommet.

Ifølge Pocock og Hudson (1978) er det to typer subjektive vurderinger; 1) evalueringer hvor den enkelte uttrykker en mening om omgivelsene (stygtpent, trives–ikke trives) og 2) affektive vurderinger hvor den enkelte spesifiserer ens preferanse (hvor viktig det er for den enkelte) for forskjellige deler av omgivelsene. Subjektive vurderinger har, i tillegg til preferanse, blitt operasjonalisert som følelse av *trygghet* (Ulrich 1983) og *interesse* (Wohlwill 1976).

En grunnleggende antakelse i studiet av bildedannelser er at kunnskap eller kjennskap til omgivelsene kan forstås som noe som *reflekterer* preferanser eller verdilegginger. En alternativ formodning er imidlertid at kunnskap kan danne et *grunnlag for* preferanser og bedømmelser. Wilson (1996) etablerer et betydningsfullt skille mellom begrepsdannelse og evaluering som to ulike konstruksjonssystemer i forståelsen av folks opplevelser av omgivelsene. Det første er et system av begreper som brukes til å organisere og forstå arkitektur, og er vesentlig deskriptiv, objektiv og ikke-evaluering. Det andre styrer subjektive evaluative bedømmelser. Disse to systemene, eller psykologiske prosessene, eksisterer mer eller mindre parallelt hos hvert enkelt individ. Ifølge Hubbard (1996) er *profesjonsskillet*, for eksempel mellom arkitekter og ikke-arkitekter, et av de viktigste skillene mellom ulike typer mennesker når det gjelder forståelse og evaluering av omgivelsene. I studier av dagliglivets landskaper er det ikke profesjonelle vurderinger som er det sentrale, men vanlige folks bildedannelse som skal studeres.

4.8 Oppsummering

I studiet av urbane og semiurbane hverdagsrom er fokuset rettet mot hvordan elementer i omgivelsene oppleves og hvilken betydning/mening de har. Disse betydningene/meningene er et resultat av et samspill eller en *transaksjon* mellom mennesker og deres ytre verden. Betydningene/meningene er med andre ord en *sosial konstruksjon*. Subjektive erfaringer og opplevelser av omgivelser kan sees på som en del av en symbolsk interaksjon og kan knyttes til individers identitet. Det vil si at det er forskjeller mellom ulike personer og grupper i samfunnet når det gjelder hva de definerer som urbane og semiurbane opplevelsesrom. Subjektive erfaringer og opplevelser av dagliglivets landskaper i byer og tettsteder presenteres gjerne som preferanser blant annet i form av urbane billedannelser eller mentale representasjoner av opplevelsesrom.

5 Metoder

5.1 Innledning

I studiet av dagliglivets landskaper i byer og tettsteder, slik det er skissert her, er studieobjektet subjektive erfaringer og opplevelser av omgivelsene. Målet er først å lokalisere det som her er omtalt som urbane og semiurbane opplevelsesrom og deretter beskrive hva som kjennetegner disse. Dette studieobjektet, kunnskapsstatusen og de teoretiske antakelsene som er beskrevet foran, innebærer visse metodiske krav og begrensninger. Dette kapitlet beskriver noen egnede forskningsmetoder for å studere temaet. Videre gis en kort oppsummering av de erfaringene som forprosjektets pilotstudie ga. Disse erfaringene er den del av grunnlaget for det forskningsdesignet som presenteres til slutt i kapitlet.

5.2 Metodevalg

Denne metodebeskrivelsen er knyttet til et mål om først og fremst å beskrive og forstå hvordan omgivelser oppfattes og evalueres. Kunnskap om dette kan nå gjennom innlevelse og fortolkende metode som forstår mennesket i sin historiske og kulturelle sammenheng. Slik såkalt fortolkende vitenskap søker altså ikke kausalanalyser som i naturvitenskapen.

Ut fra et konstruktivistisk perspektiv kan de samme omgivelsene eller elementene i omgivelsene oppfattes ulikt fordi de gis forskjellig mening. Betydningene eller meningene som legges i noen omgivelser eller elementer i omgivelsene, kan i mange tilfeller være åpenbare og tolkes eller analyseres direkte av forskeren. Dette er gjort ved flere anledninger når profesjonelle faggrupper (arkitekter, landskapsarkitekter, byplanleggere og liknende) for eksempel legger rene estetiske eller planmessige betydninger i gitte omgivelser. Den viktigste utfordringen når det gjelder å etablere ny kunnskap på feltet er imidlertid å få tak på folks egne definisjoner av deres opplevelsesrom, det vil si de urbane og semiurbane landskaper de selv kan knytte mening til. Kravet til metoden er da at den må kunne fange inn detaljer, kompleksitet og situasjonsbestemte betydninger i folks oppfattelse av sine daglige omgivelser.

Uten å vite noe om bredden og kompleksiteten i slike individuelle meninger er det vanskelig å legge opp et kvantitativt statistisk forskningsdesign. For å fange opp folks subjektive erfaringer og opplevelser av sine omgivelser synes det derfor i utgangspunktet mest hensiktsmessig med et kvalitativt perspektiv.

5.3 Kvalitativ metode

De kvalitative metodenes mål er å klarlegge kvaliteter som fanger inn det sentrale av et fenomen, det vil si å skaffe et begrep om eller en forståelse av fenomenet som skal studeres. Utgangspunktet er en inngående analyse av et antall tilfeller av fenomenet. En kvalitativ innfallsvinkel gjør altså bruk av en *begrepsmessig-induktiv modell* (Eneroth 1984). Denne modellen forutsetter et helhetlig perspektiv på virkeligheten, og tar for gitt at det går an å bygge en allmenngyldig forståelse av et fenomen ved å studere et begrenset antall eksemplarer av fenomenet. Det er nettopp dette som ligger i det induktive. Gjennom en kvalitativ studie av subjektive erfaringer og opplevelser av dagliglivets landskaper i byer og tettsteder er målet altså å få et begrep om dette, med utgangspunkt i en analyse av et begrenset antall personers urbane og semiurbane opplevelsesrom.

Helhetsperspektivet innebærer her at hvert enkelt tilfelle står i et forhold til hverandre. Alle har egne særtrekk, men preges og formes av den totale sammenhengen de inngår i. Helhetsperspektivet innebærer altså at hvert tilfelle kan betraktes som et aspekt av helheten, fordi det er et konkret uttrykk for fenomenet som studeres. En persons egen definisjon av sine urbane og semiurbane opplevelsesrom er med andre ord et konkret uttrykk for subjektive erfaringer og opplevelser av dagliglivets landskaper.

Én enkelt persons definisjon og beskrivelse av sine opplevelsesrom fanger imidlertid bare opp visse aspekter av studieobjektet. Det gjelder dermed å fange opp variasjonen av mulige definisjoner og beskrivelser folk har av urbane og semiurbane opplevelsesrom. Målet er med andre ord å få frem bredden av private og felles meningsstrukturer, og variasjoner i omgivelsenes opplevelses- eller signalverdi (Uth 2000) som omtalt foran. Videre å få kunnskap om disse erfaringene og opplevelsene kan knyttes til det som tidligere er karakterisert som script for hverdagen.

Å fange opp flest mulige ulike erfaringer og opplevelser fører nødvendigvis også til at det vil være motsetninger mellom hva én person definerer som opplevelsesrom og en annens definisjon. Ved at den begrepsmessig-induktive modellen tolererer og til og med oppmuntrer til en motsetningsfylt og inkonsekvent forståelse, kommer en dermed også betydelig nærmere en detaljert forståelse av studieobjektet.

En kvalitativ innfallsvinkel til studier av subjektive erfaringer og opplevelser av omgivelser i byer og tettsteder kan ikke uten videre si noe om utbredelsen av slike erfaringer og opplevelser. Etter gjennomføringen av det kvalitative forskningsopplegget kan man benytte en mer kvantitativ statistisk innfallsvinkel. Etter et kvalitativt studie er kunnskapsbasen om folks subjektive opplevelse av sine omgivelser sannsynligvis tilstrekkelig til å kunne utarbeide et kvantitativt forskningsdesign ved for eksempel bruk av spørreskjema (jf. Coles og Bussey 2000; Loukai-tousideris 1995).

5.4 Validitet og generalisering

Ifølge Kvale (1996) finnes det tre ulike måter å generalisere funn fra kvalitative analyser; naturalistisk, statistisk og analytisk:

- *Naturalistisk* generalisering utvikles på basis av forskerens erfaringer, og fokuserer mer på forventninger enn på formelle forutsigelser.
- *Statistisk* generalisering er formell og eksplisitt. Individene blir da trukket fra et tilfeldig utvalg fra populasjonen, og generalisering uttrykkes i form av sannsynlighetskoeffisienter.
- *Analytisk generalisering* er basert på logisk og kritisk vurdering av for eksempel et kvalitativt materiale.

I kvalitative studier av urbane og semiurbane opplevelsesrom er det den sistnevnte formen for generalisering som er aktuell. Det vil si at generaliseringen innebærer en fornuftig vurdering av i hvilken grad funnene kan sies å fungere som en guide for hvordan omgivelser i byer og tettsteder kan oppleves. Generaliseringskravet er dermed knyttet til en «forsvarende» logikk (*assertional logic*) basert på dataenes overbevisningskraft. Argumenter for analytisk generalisering kan også være basert på en teori, ved å spesifisere funnene som støtter opp om det teoretiske utgangspunktet. Ved å gjøre argumentene eksplisitte, gir en forsker leseren anledning til å vurdere troverdigheten av generaliseringskravene (Kvale 1996). I studier av dagliglivets landskap, slik det er forstått her fungerer konstruktivistisk teori som et slikt utgangspunkt. Det er denne teorien som vil måtte sannsynliggjøre troverdigheten til de slutningene som trekkes.

5.5 Pilotstudie av hverdagens landskaper

Selv om det her foreslås en kvalitativ innfallsvinkel, betyr ikke det at forskningsdesignet er gitt. På samme måte som metodisk innfallsvinkel bestemmes av problemstillingen, bestemmes også selve forskningsdesignet av denne. Studieobjektet er subjektive erfaringer og opplevelser av omgivelser i byer og tettsteder. Problemstillingen er som nevnt først å lokalisere ulike urbane og semiurbane opplevelsesrom og deretter beskrive hva som kjennetegner disse.

Urbane og semiurbane opplevelsesrom er som beskrevet tidligere nært knyttet til folks daglige valg og handlinger. Den enkeltes opplevelsesrom er imidlertid ikke et speil av disse valgene og handlingene. Den enkeltes opplevelsesrom er et produkt av et samspill mellom egenskapene ved omgivelsene der handlingene utspinner seg, og den mening den enkelte tillegger handlingen og disse omgivelsene. Det primære studieobjektet er dermed hvilken *betydning eller mening* omgivelsene til den enkelte har for vedkommende. Forskningsdesign som passer denne type studieobjekter er blant annet kvalitative intervjuer eller samtaler (Denzin og Lincoln 1998).

Som en del av dette prosjektet ble det gjort noen kvalitative pilotintervjuer. Til sammen er det foretatt fem lengre intervjuer og 9 kortere intervjuer. De lange intervjuene ble gjennomført på Blindern og på Helsefyr i Oslo. Tabellen under viser noen kjennetegn ved disse personene. De korte intervjuene ble foretatt av tilfeldig utvalgte personer på ulike steder og ble gjennomført av de enkelte i forskerteamet, uten bruk av intervjuguide.

Tabell 5.1: Oversikt over kjønn, alder, yrke, type bolig og transportmåte til arbeid eller studier for de personene som ble intervjuet i pilotstudien.

Kjønn	Alder	Yrke	Type bolig	Transport til arbeid/studier
Kvinne,	Ca 60	Sekretær	Enebolig	Bil
Kvinne	Ca 35	Sosiolog	Leilighet	Kollektiv
Kvinne	Ca 40	Student	Leilighet	Kollektiv/sykkel
Mann	Ca 60	Psykolog	Enebolig	Bil
Mann	Ca 30	Student	Hybel	Til fots

De lange intervjuene tok fra 30 minutter til en time. Personene ble rekruttert ved at vi spurte tilfeldige forbipasserende om de kunne tenke seg å være med i et pilotintervju hvor tema var opplevelser av dagliglivets landskap.

Pilotstudiene identifiserte mange typer av kvaliteter det ble satt pris på og det kom frem mange forskjellige opplevelsesrom. Det er ikke gjort noen omfattende analyse, bare en rent summarisk gjennomgåelse. Resultatene av de analysene som er gjort gir noen eksempler på 1) urbane og semiurbane opplevelsesrom, 2) gode og ikke så gode steder å være, 3) rammebetingelser for opplevelse, 4) ulike arenakvaliteter og 5) ulike opplevelseskvaliteter fra forskjellige transportmåter. Deler av resultatene er presentert i kapittel to om mobilitetens betydning.

5.6 Metodetriangulering

Erfaringene fra pilotintervjuene viste at kvalitative intervjuer til dels fanger opp erfaringer og opplevelser av omgivelser i byer og tettsteder (her eksempelvis Oslo). Kvalitative intervjuer evner også å lokalisere ulike urbane og semiurbane opplevelsesrom og gir eksempler på kvaliteter ved disse. Pilotintervjuene viste imidlertid at de intervjuede først og fremst knyttet begrepet landskap bare til naturlandskaper. En erfaring er derfor ikke å bruke begrepet landskap, men heller snakke om omgivelser. Resultatene viste en mengde forskjellige steder som ble betegnet som både gode og dårlige steder å være. De fleste stedene var imidlertid det som foran er karakterisert som sosialt anerkjente og forståtte steder. Få steder var det som kan kalles personlige steder.

Betydningen eller meningen som legges i noen omgivelser eller elementer i omgivelsene, kan være åpenbare og er lett tilgjengelig for den enkelte. Meningen kan imidlertid være fordreid og tildekket, og den kan i tillegg ha en videre betydning enn det den enkelte husker i øyeblikket. Fordi målet er å fange opp bredden i bylandskapets opplevelsesrom og kvaliteter ved disse, er det ønskelig at metoden også kan fange inn slike litt mer «skjulte» opplevelser og detaljer i folks oppfatelse av sine daglige omgivelser. Et forskningsdesign som kan bidra til å få frem slike skjulte opplevelser er *fokusgrupper* og bruk av *projektive teknikker*.

I studiet av subjektive erfaringer og opplevelser av omgivelser i byer og tettsteder, hvor målet er å lokalisere- og beskrive hva som kjennetegner ulike urbane og semiurbane opplevelsesrom, foreslås det her å supplere kvalitative intervjuer med bruk av projektive teknikker som spill og bruk av foto og fokusgrupper.

For å en helhetlig forståelse av et studieobjektet anbefales gjerne metode-triangulering (Denzin & Lincoln 1994). Det vil si at man tar i bruk flere typer data og benytter flere datainnsamlingsmetoder. Metodene bør supplere hverandre, for å få frem dybden og nyansene i folks opplevelser av deres omgivelser. Å bruke kvalitative intervjuer med innslag av projektive teknikker og å foreta fokusgruppeintervjuer innebærer en slik metodetriangulering.

5.7 Kvalitative intervjuer

Når man søker å oppnå en forståelse av hvordan folk opplever sine daglige omgivelser, er det naturlig å spørre dem om nettopp dette. I et kvalitativt intervju kommer den enkelte til orde, og for lov til å uttrykke deres mening om deres egne omgivelser. Det kvalitative intervjuet er en samtale mellom to individer. Ifølge Kvale (1996) kan forskeren innta to posisjoner; enten ut fra en rolle som gruvearbeider eller som reisende. gruvearbeideren graver i intervjupersonen for å komme frem til hva denne faktisk mener. Den reisende er mer passivt lyttende og lar den intervjuede snakke mer ut fra seg selv, uten innblanding. I studier av urbane og semiurbane landskaper synes det mest tjenlig å bruke en kombinasjon av disse rollene.

Det er vanlig å benytte en intervjuguide som indikerer hva slags temaer som skal bli utforsket under samtalen (Patton 1980). Slike semistrukturerte intervjuer eller samtaler legger grunnlag for *fleksibilitet*, da verken spørsmålene eller svaralternativene er fastlagt på forhånd. Også når det gjelder tolkningsmuligheter av det innsamlede materiale ved åpne intervjuer, gir det fleksible opplegget gode muligheter for *relevante* tolkninger da datainnsamlingen kan styres slik at man får tak i den informasjonen som synes mest dekkende i forhold til undersøkelsens problemstilling og kildens egenart (Grønmo 1982). En intervjuguide fungerer på denne måten som en veileder for den reisende forskeren, slik at samtalen hele tiden kan relateres til problemstillingen. Fordelen ved bruk av kvalitative intervjuer er at forskeren har mulighet til å få tak på hva den enkelte mener med ulike ord og begreper som blir brukt. Her kommer også forskerrollen som gruvearbeider inn, ved at uvissheter kan oppklares ved hjelp av oppfølgende spørsmål.

Et kvalitativt intervju bør foregå utenfor den daglige settingen. Selve stedet der intervjuet gjennomføres, bør være så nøytralt som mulig i forhold til fenomenet som studeres. Hvis for eksempel intervjuet foregår i naturskjønne omgivelser, kan vedkommende lett kunne komme til å undervurdere sine egne «grønne» omgivelser, foregår intervjuet i et industriområde, kan vedkommende komme til å overvurdere egne omgivelser. Pilotintervjuene foretatt på Blindern med utsikt mot parken mellom husene kan ha påvirket resultatene.

5.7.1 Spørsmål i intervjuguiden

Intervjuguiden skal fungere som en veileder for forskeren. Temaene og spørsmålene i intervjuguiden er dermed avgjørende for resultatet. Problemstillingene som det søkes svar på er blant annet hvilke urbane og semiurbane opplevelsesrom folk har i hverdagen sin, hvordan disse brukes, om den daglige transport og forflytning mellom aktivitetsarenaer også et opplevelsesrom, hvilke kvaliteter/problemer leg-

ger folk vekt på ved sine omgivelser, hvilke begreper eller dimensjoner folk bruker i sin beskrivelse, og gir utforming og bruken av ulike ferdselsårer og måter å bevege seg på gjennom bylandskapet ulike preferanser for landskapskvaliteter? For å kunne svare på disse spørsmålene bør følgende tematyper tas opp i intervjuene:

- generell vurdering av omgivelser de setter pris på eller ikke liker
- vurdering av omgivelsene som den intervjuede ferdes i og gjennom til daglig
- transportmåtens betydning for opplevelse av landskap
- kvaliteter ved omgivelsene rundt bosted
- kvaliteter ved omgivelser rundt arbeidssted/studie sted
- kvaliteter ved steder der fritidsaktiviteter gjøres

Intervjuene kan gjerne starte med noen spørsmål som skal få den intervjuede til å tenke fritt om gode og dårlige steds-kvaliteter. Deretter kan man følge opp med spørsmål om disse kvalitetene i forhold til steder og forskjellige opplevelseshorisonter der de beveger seg i sin hverdag.

Pilotstudien som ble gjennomført i tilknytning til prosjektet tyder på at et tema som hverdagens landskaper ikke er å lett å fange opp uten input fra intervjueren. Det synes for eksempel å være en tendens til at folk konsentrerer seg om opplevelsen av offentlig anerkjente steder eller bare veldig konkrete steder som jobben, butikken, hjemmet, idrettshallen, og liknende (Wallenius 1999), og ikke private «små» steder (Newell 1997). Fra reisevanestudier vet man også at folk ofte utelater «marginale» steder. En grunn til at intervjuobjekter trenger innspill fra intervjuer kan være at man ikke uten videre forstår eller opplever hverdagens landskaper som en entydig kategori. For eksempel ble begrepet landskap ofte bare knyttet til naturlandskap, slik at omgivelser kan være et bedre uttrykk.

I denne rapporten er det også vist at begrepet landskap ikke er entydig, verken i dagligtalen eller innen faglitteraturen. I en innledende fase av de kvalitative intervjuer synes det dermed tjenlig å benytte projektive teknikker for å avklare sentrale aspekter i forhold til hovedtemaene.

5.7.2 Projektive teknikker

Projektive teknikker er metoder til å fremprovosere ulike typer av uttalelser fra den som blir intervjuet eller studert, som vedkommende selv ikke uten videre ville ha kommet på. Det vil blant annet si teknikker eller stimuli som får frem det ubevisste og tildekkede hos vedkommende. Erfaringene fra flere studier viser at folk lett utelater viktige faktorer når de blir bedt om å forestille seg en situasjon, eller danne seg bilder av egne omgivelser. Det finnes også en del litteratur som viser at mennesker i ettertid har problemer med å gi presis informasjon om sin daglige atferd og opplevelser (Bernard m. fl. 1984; Mischel 1968). For å utvide perspektivet kan det derfor være nyttig å supplere kvalitative intervjuer/samtaler med noen projektive teknikker. En mulighet er å bruke fotografier.

De fleste studier av opplevelse av landskaper og omgivelser har naturlig nok vært fokusert på folks estetiske preferanser, og følgelig på folks visuelle opplevelse av disse. Den vanligste metoden for å studere dette har vært gjennom bruk av fotografier. I en studie av Strumse (1996) ble det for eksempel vist 60 lysbilder av et spekter av tradisjonelle og moderne kulturlandskaper til studenter med landskapsrelaterte fag. Hvert bilde ble vist i 10 sekunder og respondentene ble bedt om å vurdere hvert bilde på en fempunktsskala som skulle måle visuell preferanse for landskapet på bildet. I en annen studie (Herzog 1992) ble studenter vist bilder av plasser eller byrom i bymiljøer. Ingen av bildene inneholdt mennesker, siden dette ifølge forfatteren kan fungere som en kraftig distraktor. Respondentene vurderte hver av settingene for ni variabler langs en fempunktsskala. I tillegg skulle de angi sin preferanse for settingen. I en tilsvarende undersøkelse (Hanyu 1997) var fokus på preferanse for steder om natten. I denne studien fikk respondentene se lysbilder av scener fra sine omgivelser.

Et problem med en slik tilnærming er at folks besvarelser blir styrt av bildene som er valgt ut på forhånd som stimuli. I og med at studieobjektet her er subjektive erfaringer og opplevelser av dagliglivets landskaper i byer og tettsteder, synes det interessant å be folk selv ta bilder fra sin hverdag der de ferdes. Slik får man satt folks subjektive erfaringer av sine omgivelser inn i en konkret fysisk ramme. Rent praktisk kan dette gjennomføres ved at folk får utdelt engangskameraer, med instruksjon om hvordan de skal bruke dem for å avbilde sine hverdagsomgivelser.

En ulempe ved å bruke fotografier er at denne metoden er lite sensitiv for hvilket perspektiv man antar, den er kun fokusert på synet, og klarer i liten grad å fange opp alle detaljene i et landskap, som sosiale elementer og meningsaspekter. Opplevelser er ikke bare visuelle, men også knyttet til lukter, lyder, følelser, stemninger og atmosfærer. Som beskrevet tidligere fins det studier der en har registrert hva folk ser på når de ferdes til fots og med bil. Slike studier forteller ikke nødvendigvis noe om hvor folks oppmerksomhet er, men de kan fungere som indikatorer på type faktorer som folk har som utgangspunkt for sine opplevelser.

For at fotografi på denne måten skal fungere som en proaktiv teknikk, må evalueringen av bildene foregå i samarbeid med hver enkelt som har tatt bildene. Vedkommende får da anledning til å snakke og gi uttrykk for de meninger han/hun legger i det som er avbildet. Fotografiene kan danne et utgangspunkt for et intervju, for å snakke om opplevelser av steder informantene selv har valgt ut. Bildene kan på denne måten fungere som en slags kladdebok eller huskelapp for aspekter ved omgivelsene.

Som en del av analyser av fotografier kan man benytte en sorteringsoppgave, såkalt *Multiple Sorting Task*. Innen miljøpsykologi er dette en standardteknikk (Groat 1995), brukt i studier av folks opplevelse av arkitektur og omgivelser der man i tillegg til folks preferanse har vært interessert i å fange opp meningsstrukturer og dimensjoner, det man i dagligtalen vil kalle folks «forståelse» av sine omgivelser. Metoden er spesielt egnet til å identifisere forskjeller i begrepsmessige skjemaer og kategoridannelser mellom mennesker og nyanser i opplevelser (Hubbard 1996). Metoden gir to typer data. Det ene er de verbaliseringer folk gjør av sine tanker og refleksjoner underveis i prosessen med å sortere. Slik sett fungerer metoden som et verktøy som hjelper folk til å reflektere litt dypere over sine egne omgivelser. Dette er dermed en eksplorativ teknikk som respekterer folks evner til

å formulere måter å tenke om sine omgivelser med egne begreper (Canter og Monteiro 1993). Det mer håndfaste bidraget er de kategoriene og grupperingene folk gjør av bildene. I den grad folk vurderer bildene langs ulike dimensjoner, får man også tak i dette. Men i motsetning til semantisk baserte forskningsmetoder, som Likert-skalaer, unngår man å pålegge respondentene en skala eller en struktur som de ikke kjenner seg igjen i.

5.7.3 Utvalgskriterier

For å få frem bredden i folks opplevelse av sine omgivelser, må utvalgskriteriene være basert på antakelser om ulikheter i slike opplevelser. Det er påvist til dels betydelige forskjeller mellom ulike deler av befolkningen når det gjelder landskapsopplevelser. Faktorer som kan virke inn er livsstil, ressurser, tidligere erfaringer, organisasjonstilhørighet, alder, kjønn, kulturbakgrunn, fagkunnskap og bosted. Menneskers preferanser og relevansstruktur kan som vist ofte ha mange ulike kilder, avhengig av hvilket samfunnsmessige nivå den enkeltes meningsdannelse foregår på.

I studier av urbane og semiurbane hverdagsrom er det vanskelig å kunne ta hensyn til alle faktorene som kan ha innvirkning på subjektive opplevelser av omgivelsene. Et kvalitativt opplegg innebærer et begrenset antall intervjuede, og dermed et begrenset antall utvalgskriterier. Interessante utvalgskriterier kan relateres til *bosted*, det vil si hvor i det urbane og semiurbane feltet de intervjuede bor, det som tidligere er beskrevet som *subjektiv livsfase* definert som en romlig og temporær fase i en persons liv (Wallenius 1999), og hvordan man *beveger seg* (med bil, kollektivtransport, går eller sykler) i hverdagsrommet. Livsstil, ressurser, tidligere erfaringer, organisasjonstilhørighet, kulturbakgrunn, fagkunnskap, og liknende, som man vet kan påvirke opplevelsen av omgivelsene er også interessante variabler, men er vanskelig å anvende som utvalgskriterier ved små utvalg.

5.8 Fokusgrupper

5.8.1 Klargjøring av underliggende aspekter ved opplevelse

En tredje metodisk innfallsvinkel er å bruke fokusgrupper. Fordelen ved denne metoden er at personene i gruppen sammen kan komme frem til underliggende aspekter ved opplevelser av de omgivelsene der de ferdes til daglig. I en gruppe forholder personene seg til hverandre blant annet ved å spille videre på hverandres utsagn. Dette kan bidra til at aspekter ved opplevelsene som personene hver for seg ikke var bevisst eller husker, kan synliggjøres i samtalen i gruppen. Metoden er egnet til både å få tak på deltakerenes faktiske atferd og opplevelser, og deres preferanser (jf. Coles og Bussey 2000).

Problemstillinger innen studiet av dagliglivets landskaper som egner seg for behandling i fokusgrupper er for eksempel spørsmål 1) om daglig transport og forflytning mellom aktivitetsarenaer betraktes som opplevelsesrom, og 2) om utforming og bruk av ulike ferdselsårer og måter å bevege seg på gjennom bylandskapet gir ulike preferanser for kvaliteter ved folks opplevelsesrom.

Bruk av fokusgrupper som datainnsamlingsmetode har, som alle andre metoder, både positive og negative sider. En fordel er at det er en relativt billig og rask datainnsamlingsmetode. Styrken ligger i dens evne til å utforske/eksplorere nye felt og til å danne/utvikle antakelser om sammenhenger innen et felt. Videre muliggjør den studier av interaksjonen i gruppen som diskuterer det aktuelle tema. Forskeren selv har imidlertid mindre kontroll på datainnsamlingen sammenliknet med kvalitative intervjuer, men mer kontroll enn ved deltakende observasjon. Den største ulempen er at gruppene er kunstig satt sammen og dette kan påvirke hva deltakerne sier.

Målet med fokusgrupper er å få til diskusjon mellom deltakerne tilnærmet lik diskusjoner blant venner eller naboer som er trygge på hverandre. For at en fokusgruppe skal fungere godt, må deltakerne være engasjert i temaet eller problemstillingen som debatteres. Hvis de ikke er engasjerte, må forskeren stadig stille spørsmål for å pense diskusjonen inn på riktige temaer og få frem ønskede data.

5.8.2 Deltaker eller tilskuer

Grad av deltakelse fra forskerens eller ordstyrerens side i fokusgrupper er gjenstand for stadig diskusjon. *Lav grad av deltakelse* anbefales hvis studien har en eksplorerende karakter. Hvis målet er å lære noe nytt av deltakerene, er det best at de får snakke ut fra seg selv. En fordel med lav grad av deltakelse er at deltakerne selv styrer diskusjonen og kan blant annet ta opp temaer som er kontroversielle i forhold til studiens utgangspunkt. En ulempe er at samtalen kan bli meget ustrukturert og vanskelig å rapportere. En fordel ved *høy grad av deltakelse* er at ordstyreren kan kutte lite fruktbare diskusjoner og styre samtalen i retning av problemstillingens kjerne. Den største faren er her at ordstyrerens meninger og eventuelle fordommer kan komme til å prege diskusjonen. Argumentene for høy grad av deltakelse er blant annet at det er lettere å styre diskusjonen. Videre er det muligheter til å starte opp diskusjonen hvis deltakerne ikke sier noe, samt å dempe dominerende deltakere og inspirere deltakere som er stille. En løsning på problemet knyttet til aktiv eller passiv deltakelse fra ordstyrers side er ifølge Morgan (Morgan 1988) å prøve å få til en såkalt «selvstyrt» gruppe som selv skal løse problemer som oppstår.

5.8.3 Utvalgskriterier

Sammensetningen av personene i gruppene er avgjørende for resultatet. Et råd er å konsentrere seg om de populasjonssegmentene som vil gi mest meningsfull informasjon (Axelrod 1975), det vil si at de må være relatert til problemstillingen i studien. En vurdering som må gjøres er om gruppene skal bestå av mange forskjellige kategorier av deltakere, eller om det skal være egne grupper for hver kategori. For eksempel kan man separere gruppene langs transportmiddelbruk, det vil si at man samler dem som i hovedsak er bilbrukere, kollektivbrukere, gående og syklende, i hver sin gruppe, da transportmåtene kan gi helt ulike former for opplevelser.

Selv om man prøver å skreddersy gruppene sammensetning, vil det uansett være en viss grad av tilfeldigheter som preger diskusjonene i gruppene. Noen av disse forholdene kan man imidlertid kontrollere for ved utvalget, andre forhold må man

bare kartlegge etter at gruppene er valgt ut. Forhold det kan være ønskelig å kontrollere for i utvalget er først og fremst de variablene som er foreslått som utvalgskriterier for kvalitative intervjuer, det vil si bosted og subjektiv livsfase. Det bør være en rimelig fordeling av bostedstype, familietyper, kjønn og alder.

5.9 Oppsummering

For å få en helhetlig forståelse av studieobjektet anbefaler rapporten metode-triangulering, at man tar i bruk flere typer data og datainnsamlingsmetoder, som supplerer hverandre. På denne måten kan man i større grad få frem dybder og nyanser i folks opplevelser av deres omgivelser. Konkret foreslås det å anvende kvalitative intervjuer eller samtaler, kombinert med projektive teknikker. En passende projektiv teknikk er å dele ut engangskameraer og la de som skal bli intervjuet selv ta bilder av sine omgivelser. For spesielt å studere spørsmålene om den daglige transporten og forflytningen kan betraktes som opplevelsesrom og hvorvidt utforming og bruk av ulike ferdselsårer gir ulike preferanser for kvaliteter ved folks opplevelsesrom, anbefales det å bruke fokusgrupper.

6 Avslutning

6.1 Rapportens hovedmål

Rapportens hovedmål har vært å utarbeide et teoretisk utgangspunkt og begreper for studier av dagliglivets landskapsopplevelser i byer og tettsteder og å avklare egnede metoder for å studere dette temaet. For å gjøre dette er det gjennomgått en mengde litteratur, både innen kulturgeografi, miljøpsykologi og sosiologi. Erfaringene er at temaet som behandles er omfattende og rapporten langt fra håndterer temaet på en uttømmende måte. Intensjon er imidlertid å prøve tilføre feltet noe nytt ved å velge et avgrenset perspektiv.

Innfallsvinkelen som er valgt har vært lite brukt innen studier av landskapsopplevelser og kan tilføre området verdifulle kunnskaper, såvel teoretisk som metodisk. Rapportens innhold vil også kunne være inspirasjonskilde og utgangspunktet for ny empirisk kunnskap.

6.2 Studieobjektet

Rapportens studieobjekt har vært menneskers landskapsopplevelser i byer og tettsteder. I forskning om menneskers landskapsopplevelser og interaksjon mellom menneske og miljø har en i all hovedsak fokusert på naturlandskaper og på landskapenes betydning knyttet til ferie og fritid. Det vil stort sett si at man har vært opptatt av det som skjer utenfor hverdagen. Studieobjektet her har imidlertid vært hverdagen, for det er gjennom de daglige erfaringene av omgivelsene at mennesker får de fleste opplevelser av natur og kultur. Begrunnelsen for å fokusere på byer og tettsteder er at tre firedeler av befolkningen i Norge bor i slike omgivelser. Det er i slike mer eller mindre bymessige sammenhenger, de reiser til og fra jobben, omgås venner og kjente – og opplever landskaper. Dagliglivets landskapsopplevelser i byer og tettsteder er også særlig interessante fordi det stort sett er her landskapene endres mest og raskest.

I vid forstand er dagliglivets landskap her forstått som den ytre fysiske rammen om vår eksistens og virksomhet. Dagliglivets landskapsopplevelser er på denne måten nært forbundet med folks daglige valg og handlinger. Den romlige siden av hverdagen eller dagliglivet er knyttet til både produksjon og reproduksjon og dermed både til arbeidssteder og andre omgivelser, for eksempel der man gjør innkjøp og driver fritidsaktiviteter, og til de nære omgivelsene der man bor. Det betyr at forståelsen av landskaper er knyttet opp til steder som *kontekst for handling*. Denne ytre fysiske rammen om vår eksistens og virksomhet har vi valgt å karakterisere som dagliglivets handlingsrom. Fordi hverdagen gjerne er preget av aktiviteter på og mellom flere ulike arenaer, er mobiliteten eller dagliglivets transportarenaer også et viktig element i dette handlingsrommet.

Dagliglivets handlingsrom er å forstå som *omgivelser* som består av både natur- og kulturelementer. Det vil si både landskapets historiske og biologiske innhold.

Landskap som begrep benyttes gjerne om natur som er bearbeidet eller kultivert av mennesker. Byen utgjør for enkelte et ytterpunkt i definisjonen av hva et landskap er. Dette skyldes det manglende innslaget av rene naturelementer. Derfor tales det ofte om «bylandskap» eller «urbane landskap», som består av både bygninger, parker, veier, gater og så videre. Et viktig element i urbane landskap er dermed *kulturmiljøet* som defineres som områder hvor kulturminner (det vil si spor etter menneskelig virksomhet i det fysiske miljøet) inngår som en del av en større helhet.

Opplevelsene av kultur- og naturmiljøer knyttes til ulike opplevelsesverdier i landskapet. Innen litteraturen på feltet er det to begreper som oftest går igjen: *estetikk* og *preferanse*. Det estetiske sees på som en egenskap ved et landskap som kommer til uttrykk i folks *preferanse* for dette landskapet, deres liker/likefølelser. Ser man på dette forholdet som en ligning eller en funksjon, hvor sluttproduktet er preferanse, blir det som går inn i ligningen alle de aspektene ved landskap man mener påvirker folks opplevelse eller preferanse. Eksempler på slike aspekter er romlighet, beskyttelse, åpenhet, kompleksitet, spenning, sammenheng, grad av struktur og gjenkjennelse, variasjon, alminnelighet og så videre.

Slike aspekter ved landskapet kan også karakteriseres som elementer ved omgivelsenes *atmosfære*. Når man setter ord på en atmosfære er dette en formidling av den stemning som omgivelsenes enkeltdeler setter oss i gjennom våre sanser. Poenget er at folk ofte opplever landskaper med «hele kroppen» og med «alle sanser». Det visuelle alene er altså ikke avgjørende i folks landskapspreferanser, men også lyder, lukter og så videre er av betydning

Fordi hverdagen gjerne er preget av aktiviteter på og mellom flere ulike arenaer, er dagliglivets transporter en viktig arena for landskapsopplevelser. En hypotese er at utformingen og bruken av ulike ferdselsårer og måter å bevege seg på gjennom bylandskapet gir ulike landskapspreferanser. Mobilitet og bruk av transportmidler er med andre ord en del av aspektene ved dagliglivets handlingsrom, samtidig som det kan forstås som noe som påvirker opplevelsesverdien av dette handlingsrommet.

6.3 Teoretisk ramme

Det er vist at opplevelse av et landskap kan studeres på flere måter. Zube m fl (1982) opererer med fire paradigmer: 1) *ekspertparadigmet*, hvor det er profesjonelle som vurderer landskapet; 2) *det psykofysiske paradigmet*, som fokuserer på sammenhenger mellom det eksterne (elementer i landskap) og det interne (reaksjoner hos mennesker); 3) *det kognitive paradigmet*, som søker etter meninger personer assosierer med landskap; 4) *erfaringsparadigmet*, hvor verdien av et landskap ligger i interaksjonen mellom menneskene og landskapet. Den teoretiske rammen for forståelsen av dagliglivets landskapsopplevelser som vi har diskutert i denne rapporten kan forstås innen de to sistnevnte paradigmene.

Tradisjonelt sett har det meste av forskningen innen disse paradigmene vært knyttet til et avgrenset sted. Det vil si at det er stedet og menneskene som bruker eller ferdes på dette ene stedet som ofte er i fokus. I det moderne samfunnet lever og omgås imidlertid folk hverandre på ulike steder i hverdagen. Moderne menneskers

liv i urbane og semiurbane områder er på denne måten heterogene og oppsplittede størrelser og er derfor ofte ikke organisert rundt *ett* identitetsskapende sentrum. Det medfører at studier av dagliglivets landskaper slik det foreslås her primært må ha personer og ikke steder som utgangspunkt.

Hartig (1993a) beskriver forholdet mellom menneske og omgivelser som *transaksjon*. En transaksjon innebærer en kontinuerlig prosess, hvor mennesket (både som art, kulturelt og individuelt) er i en prosess av stadig tilpasning til og modifisering av omgivelsene. Opplevelser av for eksempel natur kan blandes inn i et mønster av sammenhenger mellom mennesker, steder og psykologiske prosesser. Dette perspektivet kan på mange måter sidestilles med det som mer generelt i samfunnsvitenskapen kalles *konstruktivistisk teori*.

Ut fra konstruktivistisk teori er det et vesentlig poeng at virkeligheten ikke er noe som går forut for vår erkjennelse av den. Det er slik sett ikke noe som "ligger der ute" som en objektiv virkelighet. Virkeligheten er – ut fra et slikt perspektiv – et resultat av samspillet mellom menneskene og deres ytre verden. Folks viten om eller opplevelser av dagliglivets landskaper i byer og tettsteder er ikke et speil av dette landskapet, men et samspill mellom egenskapene ved landskapene og de meningene man tillegger dem. Hverdagslivets meningskonstruksjoner hviler på denne måten på en kontinuerlig og gjensidig prosess mellom individ og samfunn. Individ og samfunn er altså gjensidig konstituerende, og kan ikke eksistere uten hverandre.

Det er nevnt at begrepet stedsfornemmelse eller *stedsfølelse* indikerer at forholdet til steder er gjennomsyret av følelser og meninger. Stedsfølelse utvikles blant annet gjennom individers erfaringer og daglige liv i samspill med de sosiale, kulturelle og økonomiske forholdene den enkelte lever under. Gjennom dette samspillet formes det ofte bånd mellom steder og menneske. Samspillet gir opplevelser av ulik art. Noen opplevelser er positive, andre negative og andre igjen gir bare fornemmelser av en stemning. Hvis omgivelsene ikke gjør noe inntrykk, eller hvis man er likegyldig i forhold til dem, gir de ingen opplevelse. Det vil oftest si at de ikke har noen mening for oss. I henhold til Canter (1996a) er landskapsopplevelsene nært knyttet opp til folks valg og handlinger, fordi det er disse som gir omgivelsene mening. Dagliglivets landskaper er altså de omgivelsene folk selv definerer som meningsfulle (på godt og vondt).

Det er vist at samspillet mellom individer og dets omgivelser blant annet kan forstås som en del av folks *identitetsdannelse*. Studier av stedstilknytning og identitet viser at både stedsfølelse og deler av et individs identitet kan sees på som sosiale konstruksjoner (Devine-Wright og Lyons 1997). Stedsfølelse og identitet utgjør resultater av symbolsk samhandling hvor mennesker uavbrutt utveksler symboler i form av det de sier og gjør, gjennom de tingene de omgir seg med og dessuten gjennom de stedene der de ferdes. Utgangspunktet for studier av dagliglivets landskaper må derfor være at også subjektive erfaringer og opplevelser av omgivelsene er deler av symbolsk samhandling og kan knyttes til individers identitet.

Forskning knyttet til landskapsopplevelser har i stor grad søkt etter universelle kategorier, ofte innen en vestlig eller nordatlantisk kontekst. Men det er også vist at mennesker med ulik bakgrunn og kultur opplever landskapene forskjellig. Med utgangspunkt i Bourdieu (1984) mener Hubbard (1996) at folks estetiske preferanser bygger på kunnskapsstrukturer som er sosialt strukturerte eller overførte.

Med dette ønsker han å fokusere på smak som sosiale representasjoner. Sosiale representasjoner er hierarkisk oppbygde meningsstrukturer, som avhenger av samhandling og interaksjon mellom mennesker.

Rapporten har fremhevet at et menneskes meningsstruktur kan bestå av både *kollektive* og *private* betydningsreferanser. De kan være basert på meninger eller vurderinger som man i samfunnet generelt eller innen spesielle segmenter av befolkningen i hovedsak er enige om, eller de kan være helt private – basert på den enkeltes helt personlige erfaringer eller livshistorie (Uth 2000). En persons omgivelser eller steder som hun/han tillegger mening kan tilsvarende forstås enten som såkalte sosialt anerkjente steder eller som personlig erfarte steder (Meinig 1979). Det kan være store forskjeller i meningsstrukturer og omgivelsenes mening mellom ulike personer og grupper eller segmenter i samfunnet.

En mulig innfallsvinkel til studiet av urbane og semiurbane opplevelseshverdag er å se hverdagsopplevelser av natur- og kulturlandskaper som en type forbruk. Natur- og kulturlandskapene er da å forstå som et forbruksgode. Med utgangspunkt i forbruk og konstruktivistisk identitetsteori skjelnes det mellom forbruk som *opplevelse* og forbruk som *signal*. Videre skiller man også mellom forbrukets *private* betydningsreferanse og forbrukets *felles* betydningsreferanse. Ved å kombinere disse to skillene får man fire typer av forbruksbetydninger:

- ▶ *privat forbrukssignal*, forbruket har signalverdi kun overfor forbrukeren selv
- ▶ *generalisert forbrukssignal*, forbruket har en stereotyp signalverdi og kan være medvirkende til å kommunisere identitet og livsstil utad
- ▶ *privat forbruksopplevelse*, når verdien av forbruksopplevelsen refererer til den enkelte forbrukers egne verdier eller en privat referanseramme
- ▶ *generalisert forbruksopplevelse*, der utgangspunktet er fellesskapets normer og verdier, historie eller konvensjoner

Hva som regnes som attraktive landskapstyper og hvordan man skal organisere hverdagen for å nå disse stedene kan karakteriseres som *script for hverdagen*, og kan være basert på både private og generelle forbruksforståelser. Selv om folks ferdsel i hverdagen hovedsakelig er avhengig av generelle livsvilkår, vil script for hverdagen kunne påvirke organiseringen og vurderingene av hva som gjøres. I studier av dagliglivets landskaper kan det være av betydning om folks vurderinger er knyttet til selve opplevelsen eller om de er bygget på vurderingenes signalverdi. I det siste tilfellet kan man anta at vurderingene i større grad kan influeres både av generelle trender og politiske impulser.

Studier der den voksne befolkningens opplevelse og aktiviteter i bylandskapet er belyst, kan som nevnt i innledningen, grupperes i 1) medvirkningsstudier, særlig knyttet til grøntanlegg, der en søkte å få frem de berørtes synspunkter og ønsker, 2) generelle landskapsvurderinger, der folk ved hjelp av fotos/tegninger er blitt bedt om å kommentere ulike landskap, bygninger, kultur- eller bymiljøer, hvor hensikten har vært å finne frem til generelle dimensjoner for landskapsvurderinger, 3) generelle bomiljøundersøkelser, der kvaliteter/problemer i bomiljøet trekkes frem og rangeres, og 4) opplevelse av gaterom, der det ikke bare legges vekt på det fysiske, men også folks sosiale handlingsrom og aktiviteter. For å få en helhet-

lig forståelse av hvilke kvaliteter folk setter pris på ved sine omgivelser og hvilke landskaps erfaringer folk har og søker i hverdagen, er det nødvendig å supplere disse innfallsvinklene ved å undersøke folks egne opplevelser av hverdagens bylandskap og de ulike arenaer det omfatter.

6.4 Mulig metodisk innfallsvinkel

Studieobjektet, kunnskapsstatusen og de teoretiske antakelsene som er beskrevet i rapporten, innebærer visse metodiske krav og begrensninger. Metodens mål er her å beskrive og forstå hvordan omgivelser oppfattes og evalueres. Kunnskap om dette kan først og fremst nås gjennom innlevelse og et fortolkende perspektiv som forstår mennesket i sin historiske og kulturelle sammenheng. Slik såkalt fortolkende vitenskap søker altså ikke kausalbeskrivelser som i naturvitenskapen.

Den viktigste utfordringen i et empirisk studie av dagliglivets landskap er imidlertid å få tak i folks egne definisjoner av deres urbane og semiurbane landskaper som de selv kan knytte mening til. Kravet til metoden er da at den må kunne fange inn detaljer, kompleksitet og situasjonsbestemte betydninger i folks oppfattelse av sine daglige omgivelser. Uten å vite noe om bredden og kompleksiteten i slike individuelle meninger er det i første omgang mest hensiktsmessig å velge et kvalitativt perspektiv.

De kvalitative metodenes mål er å klarlegge kvaliteter som fanger inn det sentrale ved et fenomen, det vil si å skaffe et begrep om eller en forståelse av fenomenet som skal studeres. Utgangspunktet er en inngående analyse av et antall tilfeller av fenomenet. En kvalitativ innfallsvinkel gjør altså bruk av en *begrepsmessig-induktiv modell* (Eneroth 1984). Denne modellen forutsetter et helhetlig perspektiv på virkeligheten, og tar for gitt at det går an å bygge en allmenngyldig forståelse av et fenomen ved å studere et begrenset antall eksemplarer av fenomenet. Det er nettopp dette som ligger i det induktive.

Helhetsperspektivet innebærer her at hvert enkelt tilfelle står i et forhold til hverandre. Alle har egne særtrekk, men preges og formes av den totale sammenhengen de inngår i. Helhetsperspektivet innebærer altså at hvert tilfelle kan betraktes som et aspekt av helheten, fordi det er et konkret uttrykk for fenomenet som studeres. En persons egen definisjon av sine urbane og semiurbane opplevelsesrom er med andre ord et konkret uttrykk for subjektive erfaringer og opplevelser av dagliglivets landskaper.

Én enkelt persons definisjon og beskrivelse av sine opplevelsesrom fanger imidlertid bare opp visse aspekter av studieobjektet. Det gjelder dermed å fange opp variasjonen av mulige definisjoner og beskrivelser folk har av urbane og semiurbane opplevelsesrom. Å fange opp flest mulige ulike erfaringer og opplevelser fører nødvendigvis også til at det vil være motsetninger mellom hva én person definerer som opplevelsesrom og en annens definisjon. Ved at den begrepsmessig-induktive modellen tolererer og til og med oppmuntrer til en motsetningsfylt og inkonsekvent forståelse, kommer en dermed også betydelig nærmere en detaljert forståelse av studieobjektet.

En kvalitativ innfallsvinkel til studier av subjektive erfaringer og opplevelser av omgivelser i byer og tettsteder kan ikke uten videre si noe om utbredelsen av slike

erfaringer og opplevelser. Generaliseringer fra et kvalitativt materiale vurderes også som problematisk. Det finnes imidlertid tre ulike former for generalisering av funn fra kvalitative analyser; naturalistisk, statistisk og analytisk:

- *Naturalistisk* generalisering utvikles på basis av forskerens erfaringer, og fokuserer mer på forventninger enn på formelle forutsigelser.
- *Statistisk* generalisering er formell og eksplisitt. Individene blir da trukket fra et tilfeldig utvalg fra populasjonen, og generalisering uttrykkes i form av sannsynlighetskoeffisienter.
- *Analytisk generalisering* baseres på logisk og kritisk vurdering av for eksempel et kvalitativt materiale.

I kvalitative studier av urbane og semiurbane opplevelsesrom er det den sistnevnte formen for generalisering som er aktuell. Det vil si at generaliseringen innebærer en fornuftig vurdering av i hvilken grad funnene kan sies å fungere som en guide for hvordan omgivelser i byer og tettsteder kan oppleves. Generaliseringskravet er dermed knyttet til en «forsvarende» logikk basert på dataenes overbevisningskraft. Argumenter for analytisk generalisering kan også være basert på en teori, ved å spesifisere funnene som støtter opp om det teoretiske utgangspunktet. Ved å gjøre argumentene eksplisitte, gir en forsker leseren anledning til å vurdere troverdigheten av generaliseringskravene (Kvale 1996). I studier av dagliglivets landskap, slik det er forstått her fungerer konstruktivistisk teori som et slikt utgangspunkt. Det er denne teorien som vil måtte sannsynliggjøre troverdigheten til de slutningene som trekkes.

Selv om det her anbefales en kvalitativ innfallsvinkel, betyr ikke det at forskningsdesignet er gitt. På samme måte som metodisk innfallsvinkel bestemmes av problemstillingen, bestemmes også selve forskningsdesignet av denne. Det primære studieobjektet i studiet av dagliglivets landskapsopplevelser er hvilken *betydning eller mening* omgivelsene til den enkelte har for vedkommende. Forskningsdesign som passer denne type studieobjekter er blant annet kvalitative intervjuer eller samtaler. For å få en helhetlig forståelse av et studieobjektet anbefales imidlertid gjerne metodetriangulering. Det vil si at man tar i bruk flere typer data og benytter flere datainnsamlingsmetoder. Metodene bør supplere hverandre, for å få frem dybden og nyansene i folks opplevelser av deres omgivelser. Rapporten foreslår bruken av kvalitative intervjuer med innslag av projektive teknikker, i tillegg til fokusgruppeintervjuer.

7 Litteratur

- Albertsen, N. 1999
Urbane atmosfærer. *Sosiologi i dag*, 29(4), 5–30.
- Altman, I. og Low, S. M. 1992
Place attachment. New York, Plenum Press.
- Amundsen, I. 1995
Vegutforming og landskapstilpassing: visuelle forhold i norsk vegbygging fra 1930 til i dag. Trondheim, Universitetet i Trondheim: Norges tekniske høgskole. Doktor ingeniør-avhandling.
- Appleton, J. 1996
The experience of landscape. Chichester: Wiley.
- Augé, M. 1995
Non-places: introduction to an anthropology of supermodernity. London: Verso.
- Axelrod, M. 1975
Ten essentials for good qualitative research. *Marketing News*, 8, 10–11.
- Barker, R. G. 1968
Ecological psychology: concepts and methods for studying the environment of human behavior. Stanford, Stanford University Press.
- Baudelaire, C. 1964
The painter of modern life and other essays. New York, Da Capo Press.
- Bauman, Z. 1997
Postmodernity and its discontents. Cambridge, Polity Press.
- Beck, U. 1998
Vad innebär globaliseringen? Göteborg, Daidalos.
- Berge, G. 1997
Livsstil, miljøbevissthet og transportatferd. Oslo, Transportøkonomisk institutt. TØI rapport 366/1997.
- Berge, G. 1999
Velferd og mobilitet. Identifisering og analyse av segmenter i befolkningen med ulik reiseaktivitet. Oslo, Transportøkonomisk institutt. TØI rapport 442/1999.
- Berger, P. L og Luckmann, T. 1979
Den samfundsskabte virkelighed: en videnssociologisk afhandling. København, Lindhardt og Ringhof.
- Berlyne, D. E. 1971
Aesthetics and psychobiology. New York, Appleton-Century-Crofts.
- Bernard, H. m fl. 1984
On the validity of retrospective data: The problem of informant accuracy. *Annual Review of Anthropology*, 13, 495–517.
- Bettum, O. og Lillebye, E. 1998
Oslo: byens liv: gaten som sosial arena. Oslo, Statens vegvesen.
- Bourassa, S. C. 1990
A paradigm for landscape aesthetics. *Environment and Behavior*, 22(6), 787–812.

- Bourdieu, P. 1984
Distinction: a social critique of the judgement of taste. London, Routledge & Kegan Paul.
- Breakwell, G. M. 1986
Coping with threatened identities. London, Methuen.
- Brunswick, E. 1944
 Distal focusing of perception. *Psychological Monographs*, 56, 1–48.
- Bråttå, H. O. og Røe, P. G. 1994
Friarealer i byer og tettsteder: en studie av kriterier og normer i arealplanleggingen. Oslo, Norsk institutt for by- og regionforskning. NIBR-rapport 1994:18.
- Böhme, G. 1998
 Atmosphäre. Essays zur neuen Ästhetik. *Daidalos*, 68, 112–115.
- Campbell, J. 1983
 Ambient stressors. *Environment and Behavior*, 15, 355–380.
- Canter, D. V. 1991
 Understanding, assessing, and action. Gärling, T. og Evans, G. W. (red.) *Environment, cognition, and action: an integrated approach*. New York, Oxford University Press.
- Canter, D. V. og Monteiro, C. 1993
 The lattice of polemic social representations. Breakwell, G. M. og Canter, D. V. (red.) *Empirical approaches to social representations*. Oxford, Clarendon Press.
- Carr, S. og Schissler, D. 1969
 The city as a trip: perceptual selection and memory in the view from the road. *Environment and Behavior*, 1, 7–35.
- Christophersen, J. 1994
Å bo i ny bygård: boforhold og bruk av nye sentrumsboliger. Oslo, Norges byggforskningsinstitutt.
- Clark, K. 1960
Looking at pictures. New York, Holt, Rinehart & Winston.
- Coles, R. W. og Bussey S. C. 2000
 Urban forest landscapes in the UK: progressing the social agenda. *Landscape and Urban Planning*, 52(2–3), 181–188.
- Craik, J. 1997
 The culture of tourism. Rojek, C. og Urry, J. (red.) *Touring cultures: transformations of travel and theory*. London, Routledge.
- de Vibe, E. S. 1997
Estetikk i plan- og byggesaker. Oslo, Miljøverndepartementet. Veileder T-1179.
- Dearden, P. 1984
 Factors influencing landscape preferences: an empirical investigation. *Landscape Planning*, 11, 293–306.
- Denzin, N. K. og Lincoln, Y. S. 1998
Strategies of qualitative inquiry. Thousand Oaks, California, Sage.
- Devine-Wright, P. og Lyons, E. 1997
 Remembering pasts and representing places: The construction of national identities in Ireland. *Journal of Environmental Psychology*, 17(1), 33–45.
- Direktoratet for naturforvaltning. 1997
Naturforvaltning i kommunene: en oppslagsbok. Trondheim, Direktoratet for naturforvaltning. DN-håndbok 12.

- Dolven, A. 1974
Miljøkvaliteter. Sammenliknende undersøkelser av seks norske byområder. Oslo, Norsk institutt for by- og regionforskning. NIBR-rapport 35.
- Downs, R. M. 1970
Geographic space perception: past approaches and future prospects. *Progress in Geography*, 2, 65–108.
- Durkheim, E. 1950
The rules of sociological method. Chicago, The Free Press.
- Eneroth, B. 1984
Hur mäter man «vackert»? : grundbok i kvalitativ metod. Stockholm, Akademikerlitteratur.
- Entrikin, J. N. 1991
The betweenness of place: towards a geography of modernity. Basingstoke, Macmillan.
- Featherstone, M. 1991
Consumer culture and postmodernism. London, Sage.
- Fischer, C. S. 1982
To dwell among friends: personal networks in town and city. Chicago, University of Chicago Press.
- Fried, M. 1982
Residential attachment: sources if residential and community satisfaction. *Journal of Social Issues*, 38, 107–119.
- Fyhri, A. 1994
A cross cultural study of preference for architecture. Hovedoppgave til Mastergrad. Guildford, University of Surrey.
- Fyhri, A. 1998a
Eстетikk i nærmiljøet. Beboernes opplevelse av de visuelle forholdene i Ekeberg/Gamle Oslo. Oslo, Transportøkonomisk institutt. TØI notat 1097/1998.
- Fyhri, A. 1998b
Bomiljø i Kristiansand. Oslo, Transportøkonomisk institutt. TØI notat 1117/98.
- Gehl, J. 1971
Livet mellom husene. København, Arkitektens Forlag.
- Giddens, A. 1979
Central problems in social theory: action, structure and contradiction in social analysis. London, Macmillan.
- Giuliani, M. V. 1993
Place attachment in a developmental and cultural context. *Journal of Environmental Psychology*, 13, 001–008.
- Gold, J. R. 1980
An introduction to behavioural geography. Oxford, Oxford University Press.
- Grahn, P. C. 1991
Om parkers betydelse. Alnarp, Sveriges Lantbruksuniversitet. Stad och land 93.
- Grahn, P. C. 1992
Människors behov av parker: amerikansk forskning i dag. Alnarp, Sveriges Lantbruksuniversitet. Stad och land 107.
- Groat, L. 1995
Introduction: place, aesthetic evaluation and home. Groat, L. (red.) *Giving places meaning.* London, Academic Press.

- Grønmo, S. 1982
Forholdet mellom kvalitative og kvantitative metoder i samfunnsforskningen. Holter, H. og Kalleberg, R. (red.) *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Guneriussen, W. 1999
Å forstå det moderne. Oslo, Tano Aschehoug.
- Guttu, J. og Thorén, A-K. H. 1996
Fortetting med kvalitet: bebyggelse og grønnstruktur. Oslo, Miljøverndepartementet.
- Guttu, T. (red.) 1998
Norsk ordbok. Oslo, Kunnskapsforlaget.
- Hanyu, K. 1997
Visual properties and affective appraisal in residential areas after dark. *Journal of Environmental Psychology*, 17, 301–315.
- Hartig, T. 1993
Nature experience in transactional perspective. *Landscape and Urban Planning*, 25(1–2), 17–36.
- Heller, A. 1984
Everyday life. London, Routledge.
- Herzog, T. R. 1992
A cognitive analysis of preference for urban spaces. *Journal of Environmental Psychology*, 12(3), 237–248.
- Herzog, T. R. m fl. 1997
Reflection and attentional recovery as distinctive benefits of restorative environments. *Journal of Environmental Psychology*, 17(2), 165–170.
- Hjorthol, R. 1998
Bostedspreferanser, aktivitets- og reisemønstre i Oslo-området. Oslo, Transportøkonomisk institutt. TØI rapport 403/1998.
- Hjorthol, R. 1998
Hverdagslivets reiser. En analyse av kvinners og menns daglige reiser i Oslo. Oslo, Transportøkonomisk institutt. TØI rapport 391/1998.
- Hjorthol, R. m fl. 1990
Bytrafikk, bomiljø og helse: resultater fra NTN-programmet Trafikk og miljøets førundersøkelser på Vålerenga/Gamlebyen i Oslo 1987. Oslo, Transportøkonomisk institutt. TØI rapport 73/1990.
- Holt, D. B. 1997
Poststructuralist lifestyle analysis: Conceptualizing the social patterning of consumption in postmodernity. *Journal of Consumer Research*, 23, 326–350.
- Hubbard, P. 1996
Conflicting interpretations of architecture: An empirical investigation. *Journal of Environmental Psychology*, 16(2), 75–92.
- Husserl, E. 1970
Logical investigations. London, Routledge & Kegan Paul.
- Jackson, J. B. 1994
A sense of place, a sense of time. New Haven, Yale University Press.
- Jacobs, J. M. 1993
The city unbound: qualitative approaches to the city. *Urban Studies*, 30(4–5), 827–848.

- Jacobsen, J. K. S. 1996
Segmenting the use of a scenic highway. *Revue de Tourisme*, 51(3), 32–38.
- Jacobsen, J. K. S. 1997a
Det passerende blikket. *Sosiologi i dag*, 27(1), 33–48.
- Jacobsen, J. K. S. 1997b
Transience and place. *Nordlit*, 1, 23–45.
- Jacobsen, J. K. S. 1997c
The making of an attraction. *Annals of Tourism Research*, 24:341–356.
- Jacobsen, J. K. S. 1999
Sceniske veier. Jacobsen, J. K. S. og Viken, A. (red.) *Turisme: Stedet i en bevegelig verden*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Jacobsen, J. K. S og Grue, B. 1997
Nasjonale turistveger i Norge: intervjuundersøkelser 1995 og 1997. Oslo, Transportøkonomisk institutt.
- Jacobsen, J. K. S og Haukeland, J. V. 1998
Utenlandsk bilturisme i det nordlige Norge 1997. Oslo, Transportøkonomisk institutt. TØI rapport 399/1998.
- Kaltenborn, B. 1995
Naturopplevelse og stedstilknytting. Kleiven, J. (red.) *Et forskningsprogram blir til: rapport fra det første programseminaret om miljøbetinget livskvalitet*. Oslo, Norges forskningsråd.
- Kaplan, R. 1983
The role of nature in the urban context. Altman, I. og Wohlwill, J. F. (red.) *Behavior and the natural environment*. New York, Plenum Press.
- Kaplan, R. 1989
The experience of nature: a psychological perspective. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kaplan, S. 1987
Aesthetics, affect, and cognition – environmental preference from an evolutionary perspective. *Environment and Behavior*, 19(1), 3–32.
- Kaplan, S. 1995
The restorative benefits of nature – toward an integrative framework. *Journal of Environmental Psychology*, 15(3), 169–182.
- Klæboe, R. 1998
Befolkningsreaksjoner på vegtrafikkstøy. Oslo, Transportøkonomisk institutt. TØI notat 1115/1998.
- Kolbenstvedt, M. 1998a
Miljøkonsekvenser av hovedvegomlegging Oslo Øst. Oppsummering av studier 1987–1996. Oslo, Transportøkonomisk institutt. TØI Rapport 405/1998.
- Kolbenstvedt, M. 1998b
Miljøbelastninger i Norge. Noen resultater fra levekårsundersøkelsen 1997. Oslo, Transportøkonomisk institutt. TØI notat 1104/1998.
- Kolbenstvedt, M., Silborn, H. og Solheim, T. (red) 1996
Miljøhåndboken: trafikk og miljøtiltak i byer og tettsteder: del 1. Oslo, Transportøkonomisk institutt.
- Kolbenstvedt, M., Solheim, T. og Amundsen, A. (red) 2000
Miljøhåndboken: trafikk og miljøtiltak i byer og tettsteder. Ny utgave. Oslo, Transportøkonomisk institutt.

- Kracauer, S. 1995
The mass ornament. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.
- Kvale, S. 1996
InterViews: an introduction to qualitative research interviewing. Thousand Oaks, California, Sage.
- Langmyhr, T. 1991
Bynære turområder: planbehandling i ti norske kommuner. Oslo, Norsk institutt for by- og regionforskning. NIBR-notat 1991: 130.
- Larsen, S. L. og Saglie, I.-L. 1995
Tettstedsareal i Norge: areal pr. innbygger 1970–1990 i 22 tettsteder i Norge. Oslo, Norsk institutt for by- og regionforskning. NIBR-rapport 1995: 3.
- Lash, S. og Urry, J. 1994
Economies of signs and space. London, Sage.
- Lefebvre, H. 1971
Everyday life in the modern world. London, Allen Lane.
- Leiper, N. 1990
 Tourist attraction systems. *Annals of Tourism Research*, 17, 367–384.
- Lervåg, H., Skolmli, A., og Lillebye, E. 1997
Trondheim: byens liv: gaten som sosial arena. Oslo, Statens vegvesen.
- Little, B. R., Pynchyl, T. A. og Gordon, C. C. 1986
 What's a place like this doing in a project like me? Teske, J. A. (red.) *People acting in places Symposium*. New York.
- Loukaitousideris, A. 1995
 Urban form and social-context: cultural differentiation in the uses of urban parks. *Journal of Planning Education and Research*, 14(2), 89–102.
- Lowenthal, D. 1996
Possessed by the past: the heritage crusade and the spoils of history. New York, Free Press.
- Lynch, K. 1960
The image of the city. Cambridge, Massachusetts, M I T Press.
- MacCannell, D. 1976
The tourist: a new theory of the leisure class. New York, Schocken.
- MacKay, K. 1997
 Pictorial element of destination in image formation. *Annals of Tourism Research*, 24, 537–565.
- Massey, D. 1995
 The conceptualization of place. Jess, P. og Massey, D. (red.) *A place in the world: places, cultures and globalization*. Milton Keynes, The Open University.
- Massey, D. 1996
A global sense of place. Daniels, S. og Lee, R. (red.) *Exploring human geography*. London, Edward Arnold.
- McCracken G. S. 1986
 Culture and consumption. *Journal of Consumer Research*, 13, 71–84.
- Mead, G. H. 1934
Mind, self, and society: from the standpoint of a social behaviorist. Chicago, University of Chicago Press.

- Meinig, D. W. 1979
Introduction. Meinig, D. W. (red.) *The Interpretation of ordinary landscapes: geographical essays*. New York, Oxford University Press.
- Miegel, F. 1990
Om värden och livsstilar: en teoretisk, metodologisk och empirisk översikt. Lund, Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Miljøverndepartementet. 1994
Konsekvensutredninger: veileder i plan- og bygningslovens bestemmelser. Oslo, Miljøverndepartementet. T-1015.
- Miljøverndepartementet. 1997a
Miljøvernpolitikk for en bærekraftig utvikling: dugnad for framtida. Oslo, Miljøverndepartementet. Stortingsmelding 58 (1996–97).
- Miljøverndepartementet. 1997b
Regional planlegging og arealpolitikk. Oslo, Miljøverndepartementet. Stortingsmelding 29 (1996–97).
- Mischel, W. 1968
Personality and assessment. New York, Wiley.
- Morgan, D. L. 1988
Focus groups as qualitative research. Newbury Park, California, Sage.
- Mumford, L. 1934
Technics and civilization. New York, Harcourt, Brace & Co.
- Nasar, J. L. 1988
Perception and evaluation of residential street scenes. Nasar, J. L. (red.) *Environmental aesthetics: theory, research, and applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Newell, P. B. 1997
A cross-cultural examination of favorite places. *Environment and Behavior*, 29(4), 495–514.
- Norberg-Schulz, C. 1980
Meaning in western architecture. London, Studio Vista.
- Norges forskningsråd. 1999
Landskap i endring: bruk og forvaltning av kulturmiljø og naturressurser: programplan. Oslo, Norges forskningsråd, Området for miljø og utvikling.
- Olsson, B. og Wallin, L. 1989
Gatans utformning. Lund, Institutionen för trafikteknik, Tekniska högskolan i Lund. Bulletin 82.
- Orhaug, J. 1979
Arbeidsbokmetoden. Oslo, Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Patton, M. Q. 1980
Qualitative evaluation methods. Beverly Hills, California, Sage.
- Peron, E. m fl. 1998
Models of preference for outdoor scenes – some experimental evidence. *Environment and Behavior*, 30(3), 282–305.
- Pløger, J. og Mazanti, B. 1999
Stedet i plural – den suburbane zone. *Sosiologi i dag*, 4.
- Pocock, D. og Hudson, R. 1978
Images of the urban environment. London, Macmillan.
- Proshansky, H. B., Fabian, A. K. og Kaminoff, R. 1983
Place identity: physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 37, 57–83.

- Relph, E. 1976
Place and placelessness. London, Pion.
- Ringard, K. 1991
Natur i nærmiljø: et verktøy for medvirkning i planlegging av friluft- og aktivitetsområder. Oslo, Miljøverndepartementet.
- Rose, G. 1995
Place and identity: a sense of place. Jess, P. og Massey, D. (red.) *A place in the world: places, cultures and globalization*. Milton Keynes, The Open University.
- Samferdselsdepartementet. 1998
Miljøhandlingsplan for samferdselssektoren. Oslo, Samferdselsdepartementet.
- Schivelbusch, W. 1981
Geschichte der Eisenbahnreise: zur Industrialisierung von Raum und Zeit im 19. Jahrhundert. Frankfurt am Main, Ullstein.
- Selberg, K. 2000
Formingsprinsipper for gater og veger. Kolbenstvedt, M., Solheim, T. og Amundsen, A. (red.) *Miljøhåndboken: trafikk og miljøtiltak i byer og tettsteder*. Oslo, Transportøkonomisk institutt.
- Selänniemi, T. 1999
Sakrale steder og profane turister. Jacobsen, J. K. S. og Viken, A. (red.) *Turisme: Stedet i en bevegelig verden*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Simmel, G. 1957
Brücke und Tür: Essays des philosophen zur Geschichte, Religion, Kunst und Gesellschaft. Stuttgart, Koehler Verlag.
- Skjeggedal, T. 1993
Stedsanalyse: innhold og gjennomføring: veileder. Oslo, Miljøverndepartementet.
- Smardon, R. C. 1986
Foundations for visual project analysis. New York, Wiley.
- Sorte, G. J. 1984
Gestaltung – brukermedverkan. Alnarp, Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Stangeby, I., Haukeland, J. V. og Skogli, A. 1999
Reisevaner i Norge. Oslo, Transportøkonomisk institutt. TØI rapport 418/1999.
- Ringard, K. 1991
Natur i nærmiljø: et verktøy for medvirkning i planlegging av friluft- og aktivitetsområder. Oslo, Miljøverndepartementet.
- Statens vegvesen. 1995
Konsekvensanalyser. Del 1: Prinsipper og metodegrunnlag. Oslo, Statens vegvesen, Vegdirektoratet. Håndbok 140.
- Statens vegvesen og Riksantikvaren. 1997
Veg og kulturmiljø. Oslo, Statens vegvesen. Håndbok 197.
- Statistisk sentralbyrå. 1992
Tidsbruk og tidsorganisering 1970–1990. Oslo, Statistisk sentralbyrå. NOS C10.
- Statistisk sentralbyrå. 1999
Offentlig statistikk. www.ssb.no
- Strumse, E. 1996
Demographic differences in the visual preferences for agrarian landscapes in Western Norway. *Journal of Environmental Psychology*, 16(1), 17–31.
- Sætre, I., Fordal, T. V. og Lillebye, E. 1997
Hamar: byens liv: gaten som sosial arena. Oslo, Statens vegvesen.

- Thorén, A.-K. H. 1997
Utearealer i boligområder. Bruk og betydning. En kunnskapsoversikt. Oslo, Norsk institutt for by- og regionforskning. NIBR-notat 113.
- Thorén, A.-K. H. 1998
Kan grønnstrukturer og byutvikling forenes? Kleven, T. og Tesli, A. (red.) *By- og regionforskning for en bærekraftig utvikling: refleksjoner ved NIBRs 30-årsjubileum.* Oslo, Norsk institutt for by- og regionforskning. NIBRs pluss-serie 2:98.
- Thorén, A.-K. H. og Nyhuus, S. 1994
Planlegging av grønnstruktur i byer og tettsteder. Trondheim, Direktoratet for naturforvaltning. DN-håndbok 6.
- Tonboe, J. 1993
Naturturisten – en fremmed i hverdagen? *Dansk Sociologi*, 4(2), 44–61.
- Tuan, Y.-F. 1974a
Space and place: the perspective of experience. Minneapolis, University of Minnesota.
- Tuan, Y.-F. 1974b
Topophilia: a study of environmental perception, attitudes and values. Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall.
- Twigger-Ross, C. L. og Uzzell, D. L. 1996
Place and identity processes. *Journal of Environmental Psychology*, 16(3), 205–220.
- Ulrich, R. S. 1983
Aesthetic and affective responses to natural environment. Altman, I. og Wohlwill, J. F. (red.) *Behavior and the natural environment.* New York, Plenum Press.
- Ulrich, R. S. og Addoms, D. L. 1981
Psychological and recreational benefits of a residential park. *Journal of Leisure Research*, 13, 43–65.
- Ulrich, R. S. og Hygge, S. 1987
Research on environments and people: methods, quality assessment, new directions. Stockholm, Swedish Council for Building Research.
- Uth, T. C. 2000
Persontransportens betydning for individet i et identitetsperspektiv – med fokus på transportmiddelvalg. PhD avhandling. Århus, Institut for Markedsøkonomi/ Center for Samfundsvidenskabelig Miljøforskning, Handelshøjskolen i Århus.
- Viken, A. 1999
Landskaper. Jacobsen, J. K. S. og Viken, A. (red.) *Turisme: Stedet i en bevegelig verden.* Oslo, Universitetsforlaget.
- Viken, A. og Jacobsen, J. K. S. 1999
Forestillinger om steder. Jacobsen, J. K. S. og Viken, A. (red.) *Turisme: Stedet i en bevegelig verden.* Oslo, Universitetsforlaget.
- Wagner, M., Baird, J. C. og Barbaresi, W. 1981
The locus of environmental attention. *Journal of Environmental Psychology*, 1, 195–206.
- Wagner, P. 1994
A sociology of modernity: liberty and discipline. London, Routledge.
- Wallenius, M. 1999
Personal projects in everyday places: perceived supportiveness of the environment and psychological well-being. *Journal of Environmental Psychology*, 19(2), 131–143.
- Walmsley, D. J. 1988
Urban living: the individual in the city. Harlow, Longman.

- Weber, M. 1947
The theory of social and economic organisation. London, William Hodge and Co.
- Wilson, M. A. 1996
The socialization of architectural preference. *Journal of Environmental Psychology*, 16(1), 33–44.
- Witoszek, N. 1998
Utenlandske perspektiver på det norske idealet av «det gode livet». Strumse, E. (red.) *Forskning om miljøbetinget livskvalitet: faglig mangfold – nyttig kunnskap: rapport fra det tredje og fjerde programseminaret om miljøbetinget livskvalitet*. Oslo, Norges forskningsråd.
- Wohlwill, J. F. 1976
Environmental aesthetics: the environment as a source of affect. Altman, I. og Wohlwill, J. F. (red.) *Human behavior and environment: advances in theory and research*. New York, Plenum Press.
- Yu, K. J. 1995
Cultural variations in landscape preference – comparisons among Chinese subgroups and western design experts. *Landscape and Urban Planning*, 32(2), 107–126.
- Zajonc, R. B. 1980
Feeling and thinking: preferences need no inferences. *American Psychologist*, 35, 151–175.
- Zube, E. H., Sell, J. L. og Taylor, J. G. 1982
Landscape perception: research, application and theory. *Landscape Research*, 9, 1–33.
- Østerberg, D. 1998
Arkitektur og sosiologi i Oslo: en sosio-materiell fortolkning. Oslo, Pax.

Aktuelle publikasjoner fra TØI

Jan Vidar Haukeland, Mette Ravn Midtgard **Turistopplevelser i et kystlandskap: Naturromantikk og autentisitetssøking**, rapport 500/2000

Guro Berge, Aslak Fyhri, Jens Kr. Steen Jacobsen **Dagliglivets landskapsopplevelser**, rapport 481/2000

Marika Kolbenstvedt, Trygve Solheim, Astrid Amundsen **Miljøhåndboken: trafikk og miljøtiltak i byer og tettsteder**, 2000

Aslak Fyhri **Støyopplevelse**, notat 1131/1999

Aslak Fyhri **Bomiljø i Kristiansand**, notat 1117/1998

Aslak Fyhri **Estetikk i nærmiljøet. Beboernes opplevelse av de visuelle forholdene i Ekeberg/Gamle Oslo**, notat 1097/1998

Marika Kolbenstvedt **Miljøbelastninger i Norge. Noen resultater fra levekårsundersøkelsen 1997**, notat 1104/1998

Marika Kolbenstvedt **Miljøkonsekvenser av hovedvegomlegging Oslo Øst. Oppsummering av studier 1987–1996**, rapport 405/1998

Randi Hjorthol **Bostedspreferanser, aktivitets- og reisemønstre i Osloområdet**, rapport 403/1998

Petter Dybedal **Attraksjonenes rolle i norsk reiseliv**, rapport 400/1998

Jens Kr. Steen Jacobsen, Bente Heimtun, Susanne T. Dale Nordbakke **Det nordlige Norges image**, rapport 398/1998

Guro Berge, Trygve Solheim **Sustainable Utopia: individual travel behaviour**, rapport 392/1998

Jens Kr. Steen Jacobsen, Berit Grue **Nasjonale turistveger i Norge**, rapport 372/1997

Guro Berge **Livsstil, miljøbevissthet og transportatferd**, rapport 366/1997

Jens Kr. Steen Jacobsen **Turismeattraksjoner**, rapport 352/1997

Ronny Klæboe, Aslak Fyhri **Bomiljøet rundt Rødsmoen øvingsområde**, notat 1054/1996

Ronny Klæboe, Marika Kolbenstvedt **Bomiljøet på Grünerløkka/Sofienberg**, rapport 265/1994

Øystein Engebretsen **Arealbruk i tettsteder 1955–1992**, rapport 177/1993

Randi Hjorthol, Marika Kolbenstvedt, Ingunn Stangeby **Barn, trafikk og miljø**, notat 908/1989

Arne Stig Tjade, Magne Nymoen **Reiselivsutbygging i utmark**

Randi Hjorthol, Marika Kolbenstvedt **Virkninger av luftforurensning på folks dagligliv, helse og trivsel**

Tore Eriksen, Jan Vidar Haukeland **Toleransenivå for reiseliv i lokalsamfunn**